

• ilmi dergi
diyanet

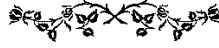
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı

Üç Ayda Bir Yayınlanır

Cilt: 46 • Sayı: 2 • Nisan - Mayıs - Haziran 2010

HZ. PEYGAMBER (S.A.S)'İN KUR'AN'I TEFSİRİ

Suat YILDIRIM*

Özet:

Yüce Allah Kur'an'ı, gökten kâğıtlar halinde indirmedi. İnsanlar arasından seçtiği son peygamberinin kalbine vahiy yoluyla gönderdi. Yani kitabını sahipsiz bırakmadı. Bu peygamberine Kur'an hakkında üç görev verdi: 1-Metnini tebliğ etme, 2-Açıklanması gereken birçok yerini tebyin etme, 3-Hükümlerinin nasıl uygulanacağını tatbik ederek gösterme. Nahl 44 ve 89; Haşr 7 gibi birçok ayet, açıkça onun bu yetki ve görevini bildirir. Ahzab suresi 34. ayet gibi birçok ayet Kur'an ayetlerinden ayrı olarak "hikmet" kavramından bahseder ki bu da müfessirlere göre " Hz. Peygamber'in Sünneti"dir. Sahabenin Kur'an'ı bilmede önde gelenleri bile yüksek zekâlarına, Arap dil ve belâğatına vakıf olmalarına rağmen Hz. Peygamber'in tefsirine kesin ihtiyaç duymuşlardır. Onlardan sonraki nesillerin duydukları ihtiyacın daha fazla olduğunda şüphe yoktur. Sünnetin açıklaması, çok farklı vesilelerle, sadece ayetin maksadını anlatmaya yönelik bilgilendirme tarzındadır. Yoksa Hz. Peygamber'in diğer müfessirler gibi programlı, bilimsel terimler kullanarak bir tefsir yapması kesinlikle beklenmemelidir. Onun açıklamaları miktar bakımından azımsanmayacak kadar fazladır. Onun tefsirlerine başvurmadan Kur'an'ın gereği gibi anlaşılıp uygulanmasının mümkün olmadığı, bütün müfessirlerce kabul edilmektedir. Makalemizde Sünnetin bu işlevini özetlemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Vahiy, Tebliğ, Tebyin, Sünnet, Tefsir.

The Exegesis of the Holy Qur'an by Prophet Mohammad (Peace be upon Him)

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Abstract:

God Almighty did not send the Holy Qur'an from the heaven as papers, but revealed it to the heart of the last Prophet whom he chose from among other human beings. Namely, God Almighty has not forsaken his Holy Book and gave three tasks to the prophet Mohammad (peace be upon Him) about it: 1-Conveyance of the texts of the Holy Qur'an, 2-Explanation of many points of it when required, 3- Uncovering the ways for putting the Quranic injunctions into practice. Many verses of the Holy Qur'an such as Nahl 44 and 89 or Hashr 7 clearly point out such authority and duty of the Prophet Mohammad. On the other hand, a lot of verses of the Holy Qur'an, like Ahzab 34, mention the concept of wisdom that, according to commentators, means the Sunnah of the Prophet (peace be upon him). Despite the fact that they were the people with high intelligence and vast knowledge about the Arab language and eloquence, the leading companions of the Prophet Mohammad (pbuh) definitely needed his commentaries. There is no doubt that the next generations needed them more than those companions. The aim of the Prophetic explanations in many different occasions is to merely clarify the purpose of the Qur'anic verses, therefore, it should not be definitely expected that the Prophet Mohammad like other commentators had exerted a programmed commentary by using scientific terminology. His explanations from the point of quantity are considerably immense. All commentators unanimously agree that, without recourse to the Prophet's commentaries, the Qur'an can not be properly understood and implemented. In our article, we attempt to summarize the functions of the Sunnah.

Key Words: Revelation, Conveyance, Explanation, Sunnah, Commentary.

Giriş: Kur'an'ı Kerim'in Tefsirine Duyulan İhtiyaç

Kur'an-ı Kerim, “manası açık bir Arapça ile” (Ra'd, 37) Cenab-ı Hak tarafından Peygamberimize vahyedildi. Her kavme kendilerinin diliyle tebligatta bulunan bir elcinin gönderilmesi, Allah'ın koyduğu nizamın gereğidir. Kur'an muhataplarından “ayetlerini iyiden iyiye düşünmelerini” (Şuarâ, 195) istiyordu.

Kur'an'ın ilk muhataplarının en çok öğündükleri meziyetleri, pazarlarında en rağbet ettikleri metâ belâgat, yani hâlin gerektirdiği en uygun ifadeyi kullanmaktı. O zamanki Araplar ekseriyet itibarıyla dağınık ve istikrarsız göçebe hayatı yaşadıkları hâlde, aralarında müşterek bir edebî lehçe vücuda gelmişti. Burada belirtilmesine lüzum olmayan birçok sebep onların içtimaî hayatlarında ifade kudretine rakipsiz bir

saltanat bahşetmişti. Zabt-u rabt tanımayan, otoriteden mahrum o insanların savaşları, barışları, nüfuz kazanmaları veya kaybetmeleri birinci derecede belîğ kelâma bağlıydı. Sonradan gelen edebiyatçıların birçok ilmî terimlerle tarif ettikleri belâgat özelliklerini onlar selâkaları ile kullanıyorlardı.

İlâhi âdetlerden biri de mucizelerin peygamberlerin gönderildikleri topluluğun en çok rağbet ettiği alanda olmasıdır. İlgilerini daha çok çektiği, aczlerini daha iyi anlattığı için geniş kitlelere peygamberlerin doğruluğunu ispat etmenin mükemmel yolu budur. İşte mezkûr hikmete binaen Cenab-ı Hak Kur'an-ı Kerim'i, Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi kılmıştır. Kur'an, belâgatleriyle böbürlenmiş Araplara ve bütün insanlara benzerini getirmeleri hususunda çeşitli aşamalarda meydan okudu. En kısa bir suresine bile nazire getiremediler.¹

Kur'an, müminlerin şahsî ve içtimaî hayatlarını düzenlemek gayesiyle teşriî hükümler vaz' ediyordu. Bu hükümleri istinbat etmek, sadece Arapça'yı bilmekle mümkün olmaz. Geçmiş ümmetlerin hususiyle Ehl-i Kitabın sapıttıkları mevzuları bildiriyor, tahrif ettikleri hâdiseleri düzeltiyor, ihtilâfa düştükleri meseleleri çözümlüyordu. İstikbalde vukua gelecek bazı olaylara ve keşiflere işaret ediyor, uhrevî hayat hakkında mücmel bilgiler veriyordu. Onda müteşabih ayetler, müphem bırakılan hususlar, tahsisi kast edilen umumî hükümler vardı. Bu alanlardaki ayetleri lâyıkıyla anlamak o mevzularda yüksek bir ilmî seviyeye bağlıdır. Bir kısım mühim vasıflarını hülâsa ettiğimiz böyle bir kitabın herkes tarafından kolayca ve incelikleriyle anlaşılması elbette kolay değildir. “Düşünüp manasını anlamamız için, Biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik...” (Yusuf, 2) yahut “Hem kendilerine okunan bu kitabı indirmemiz onlara kâfi gelmiyor mu?” (Ankebût, 51) manasına gelen ayetlerle bu fikir reddedilemez. Ayetteki kifayetten maksat, Hz. Peygamber'in nübüvvetine delil olmak hususundadır. Kur'an muciz nazmıyla bu maksada elbette kâfidir.”² Kur'an'da “Ey Rasûlüm, işte sana bu kutlu kitabı indirdik ki her şeyi açıklasın, doğru yolu göstereyim.” (Nahl, 89) buyurulmaktadır. Zikredilen beyanın hepsi Kur'an'ın zahirinde nass hâlinde mevcut değildir. Sahabenin Kur'an'ı anlama mevzuundaki farklılıklarını hatırlamamız bu hükmü kavramamızı kolaylaştıracaktır.

1- Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'an'ı Tefsir Etme Görevi

Cenab-ı Hakk'ın rahmet ve hikmeti, ilâhî kitabı insanlara vahiy suretiyle göndermeyi gerektirdiği gibi, vahye mazhar olan Peygamber'in de onu bizzat açıklamasını dilemiştir. Kitap bazı inanmayanların istediği gibi, “elleriyle tutacakları kâğıtlar”

1 Suyuti, *Itkan*, 2/117; *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Kur'an md. İcazı ve üslubu, 26/393-397.

2 *Mukaddemetân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Mısır, 1954, s. 185-186.

(En'âm, 7) hâlinde gökten inseydi insanlar onun emir ve hükümlerini ne şekilde uygulayacaklarını lâıyıkıyla bilemeyeceklerdi. Allah'ın kitabının mana ve ahkâmını Hz. Peygamber'in izah etmesi bundan dolayı gereklidir. Cenab-ı Hak şöyle buyurarak Kur'an'ı tefsir etme görev ve yetkisini peygamberine vermiştir: “Biz sana da zikri indirdik. Ta ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlataşın ve ta ki insanlar da iyice fikirlerini kullansınlar.” (Nahl 44). “Ayrıca onu açıklamak da Bize ait bir iş-tir.” (Kıyame, 19). Bazı âlimlere göre buradaki açıklamadan maksat Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tebyin ve tefsir etmesidir.³

İbn Teymiye, mezkûr (Nahl, 44) ayeti kerimesine istinat ederek, “Hz. Peygamber'in ashabına Kur'an'ın manalarını bildirmesi ve açıklaması vacip olur.” demektedir.⁴

Hz. Peygamber (s.a.s.) bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

عَنِ الْمِقْدَامِ بْنِ مَعْيَكِرِبٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: أَلَا إِنِّي أَوْثَيْتُ الْكِتَابَ وَ مِثْلَهُ مَعَهُ لَا يُوشِكُ رَجُلٌ شَبْعَانٌ عَلَى أَرْبَعِيهِ يُقُولُ: عَلَيْكُمْ بِهَذَا الْقُرْآنِ فَمَا وَجَدْتُمْ فِيهِ مِنْ خَلَالٍ فَاجْلُوهُ وَمَا وَجَدْتُمْ فِيهِ مِنْ حَرَامٍ فَحَرِّمُوهُ...

“Şunu kesin olarak biliniz ki, bana Kur'an-ı Kerim ve onun bir misli daha verilmiştir. Karnı tok bir hâlde rahat koltuğunda oturarak: Şu Kur'an'a sarılınız; onda helâl olarak ne görmüşseniz onu helâl kabul ediniz, neyi de haram görmüşseniz onu haram biliniz, diyecek bazı kimseler gelmek üzeredir.”⁵

İbn Kesîr'e (ö. 774/1373) göre Kur'an ile beraber verilen misli, Sünnet'tir.⁶ Hat-tabî (ö. 388/998) bu hadisi aşağıdaki şekilde şerh eder:

“Bana Kur'an ve onun bir misli daha verilmiştir.” sözünün tevlinde iki ihtimal vardır. Birincisi: Hz. Peygamber (s.a.s.) metlûv olan zahirî vahye mazhar olduğu gibi, ona gayr-ı metlûv olan bâtinî bir vahiy de ihsan edilmiştir. İkincisi: Tilâvet edilen vahiy olarak kitap (Kur'an), bir misli olarak da, kendisine beyan (açıklama) verilmiştir. Yani kitaptaki hususları açıklamasına izin verilmiştir. Bu sayede mahsusu tamim edebilir. Umumu tahsis eder. Kitapta olmayan hükmü koyabilir ve kitaptakini şerh eder. Bunlar amel edilmesi vacip olmak ve kabulü gerekme bakımından tilâvet edilen Kur'an hükmünde olur. “... diyecek bazı kimseler gelmek üzeredir” fıkrasına gelince, bu kavliyle Hz. Peygamber (s.a.s.), Kur'an'da zikrolunmayan fakat kendisinin koyduğu sünnetlere muhalefet etmekten sakındırmış oluyor. Nitekim Haricîler ve

3 Mukaddemetân, s. 195

4 İbn Teymiyye, Mukaddime fi usuli't-tefsir, Dımaşk, 1355/1936, s. 25

5 Ebû Davûd, Sünne, 5. bab, Ha. No. 4604; Mukaddemetân, s. 195.

6 İbn Kesîr, 1/7.

Rafizîler böyle yapmışlar, Kur'an'ın zahirine tutunarak kitabın beyanını içeren sünnetleri terk etmişler, şaşırmış ve sapıtmışlardır.⁷ İbn Kuteybe (ö. 276/889) ile İbn Teymiye (ö. 728/1328) de hadisteki “misl”i sünnet olarak izah etmişlerdir.⁸

Necm suresindeki “O kendi heva ve hevesiyle konuşmuyor. O, kendisine vahyedilen bir vahiyden başka bir şey değildir.” (Necm, 3-4) ayetindeki vahiyden maksat, bazı âlimlere göre yalnız Kur'an-ı Kerim iken, bazılarına göre ise sünnetleri de kapsamaktadır. “Zira hadis ya sırf vahiydir, yahut Hz. Peygamber'in (s.a.s.) muteber bir içtihadıdır... Onun hakkında hata caiz olsa bile muhakkak surette neticede doğru olana rücû eder.”⁹

Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerini anlamakta karşılaşılan güçlükler, başka ayetlerde vuzuha kavuşur. Meselâ, bir kıssa bir yerde nisbeten ayrıntılı olarak geçmişse, başka yerde ona yalnız telmihte bulunulur. Bir hüküm bir yerde mücmel bırakılmış ise, bir başka yerde tafsil edilmiş olabilir. Bir yerde ihtisar edilen, diğer yerde genişletilebilir.¹⁰ Bu kabîl güçlükler Kur'an-ı Kerim'i dikkatli okumak ve ayetleri arasında irtibat kurmak suretiyle halledilebilir, ayrıca tefsire muhtaç olunmaz.

Ahkâma, âhîret hallerine, kıssalara ve ahbâra... ait bazı hususlar vardır ki Kur'an'da zikredilmezler. Bunların tefsiri Peygamberimize bırakılmıştır. “Biz sana da zikri indirdik. Tâ ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatsın” (Nahl, 44) ayetiyle, Hz. Peygamber açıklamakla yükümlü idi. Onun beyanı sözleri, işleri ve takrirleriyle olurdu. Bundan dolayı Hz. Peygamber ashabına Kur'an'ı ve onunla amel etmeyi onar onar ayetler hâlinde öğretiyordu. Bu öğretimin ayrıntıları hakkında fazla bilgimiz yoktur. Yalnız şunu söyleyebiliriz ki, Hz. Peygamber'in ayetleri tefsir etmesi programlı bir takrir şeklinde olmayıp, ikinci bölümde arz edeceğimiz müteaddit vesilelerle oluyordu.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'an'ı açıklamasına bir örnek olarak şu ayeti ele alalım: “Ey Peygamber! Eşlerinizi boşayacağınız vakit onların iddetlerini dikkate alarak boşayın!..” (Talâk, 1) Boşamanın makbul şekli bu ayetten açık bir şekilde anlaşıl-mamaktadır. İbn Ömer'in (r.a.) karısını boşaması dolayısıyla varit olan hadis-i şerif ayeti tefsir etmiştir: “İbn Ömer dedi ki: Karımı, o hayızlı iken (bir talâkla) boşadım.”¹¹

7 Kurtubî, 1/32.

8 *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadîs*, s. 166; İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usûli't-Tefsir*, Dımaşk, 1355/1936, s. 25.

9 Şatıbî, *Muvâfakât*, 4/15; Muhammed Hamdî Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1935-39, 6/4571.

10 Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Mısır, 1376/1957, 2/175. Bu husustaki misaller için aynı eser 2/186-196'ya müracaat ediniz. Keza *Muvâfakât*, 3/196; İbn Kesîr, 1/7.

11 Bu ziyade Müslim'in rivayetindedir.

(Babam) Ömer bu durumu haber vermek üzere Rasûlüllah'a gitti. Rasûlüllah ona: “Oğluna emret, karısına ric'at etsin. Sonra temizlenip, sonra bir hayız daha görüp temizlenene kadar tutsun. Sonra onunla cinsel ilişki kurmadan isterse boşasın, isterse alıkoysun. İşte Allah Teâlâ'nın emrettiği iddet budur.”¹² buyurdu.

Mücmel ayetlerden ilâhi maksadı tayin etmek çok zor veya gayr-ı mümkün olduğundan sahabe, bilhassa ahkâm ayetlerinin izahında Peygamberimizin açıklamalarına son derece ehemmiyet verirlerdi. Burada bu tezahüre dair bir kaç misal vereceğiz:

Hiz. Ömer (r.a.) halka hitaben: “Kur'an'dan en son nâzil olan riba (faiz) ayetidir. Rasûlüllah ribayı tefsir etmeden vefat etti. Binaenaleyh ribayı da riba şüphesi olanı da bırakınız!”¹³ buyurmuştur.

Gelecek misalde görüleceği gibi Peygamberimizin beyanını bilmedikleri durumda bazı fakih sahabiler bile Kur'an'dan yanlış hükümler çıkarabiliyor, fakat Hiz. Peygamber'in izahını birbirlerine ulaştırmak suretiyle gerçek maksadı öğreniyorlardı.

Abdullah İbn Ömer'e kirpinin haram olup olmadığı sorulmuştu.

“De ki: Bana vahyolunanlar içinde bu haram dediklerinizin, yemek isteyen kimseye haram kılındığını görmüyorum. Ancak leş, yahut akıtılmış kan, yahut pis olduğunda hiç şüphe olmayan domuz eti veya Allah yolundan çıkarak Allah'tan başkası adına kesilen hayvan olursa başka (bunlar haramdır).” (En'âm, 145) ayetini okuyarak “Ye!” dedi. Sonra birisi İbn Ömer'e: Ebû Hureyre, Rasûlüllah'ın kirpi hakkında “O habis şeylerden biridir.” dediğini rivayet ediyor.” deyince: “Peygamber böyle diyorsa mesele onun dediği gibidir.” dedi.¹⁴

İbn Huzeyme de (ö. 311/923) Kur'an'ın hadisle anlaşılması gerektiğini şöyle ifade eder:

“Allah Teâlâ hususi ve umumi olarak elçisine indirdiği kitabını açıklama işini yine rasûlüne havale etmiştir. Hiz. Peygamber (s.a.s.) sünnetiyle Allah'ın namaza kalkanların hepsine değil de, bir kısmına abdesti emrettiğini belirtmiştir. Nitekim “Onların mallarından bir sadaka al...” (Tevbe, 104) ayetinden maksadın bütün mallardan değil de, bir kısım mallardan zekât (sadaka) alınması olduğunu; “Erkek hırsızla kadın hırsızın... ellerini kesin!” (Mâide, 38) ayetinden maksadın bütün hırsızlar değil

12 Buhârî, Tefsir, 6/67, Talâk, 1.bab 6/163; Müslim, *Câmiu's-Sahih*, Nşr. M. Fuâd Abdalbâkî, 1374/1955, 18/1. bab, Ha. No. 1; Ebû Dâvud, Ha. No. 2179, 2185; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, Kâhire, 1386, 3/53.

13 Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/54; İbn Mâce, *Sünen*, Mısır, 1372/1952, Ticârât, 58. Ha. No. 2276 (Râvi Saîd İbn Müseyyeb, Ömer'e mülâki olmadığından bu hadis munkatı'dır.)

14 Şatıbî, 4/23.

de bazı hırsızlar olduğunu -çünkü bir dirhem yahut daha az çalana da hırsız denilir-Rasûlüllah "El kesme, bir dinarın dörtte birinde ve daha ziyadesinde olur." hadisiyle, Cenab-ı Hakk'ın maksadının bütün hırsızlar değil, bir kısım hırsızlar olduğunu beyan etmiştir. Cenab-ı Hak, peygamberine: "Biz sana zikri indirdik. Ta ki insanlara kendilerine ne indirildiğini açıkça anlataşın." (Nahl 44) buyurmuştur.¹⁵

Şu halde tefsir ilminin yapacağı ilk iş, Kur'an'ın açıklanmasında Hz. Peygamber aleyhisselamın işlevini göz önünde bulundurmadır.

2- Hz. Peygamber'in Tefsirdeki İşlevi

Hz. Peygamber'in Kur'anla ilgili başlıca üç görevi vardı:

1- Tebliğ, 2- Tebyin (açıklama), 3-Tatbik. Onun bütün hayatı bu üç hizmetle doludur. Vahiy metninin ulaştırılması, izhar edilmesi işi için Kur'an belağ ve tebliğ kelimelerini kullanmıştır. Mesela,

"Ey Rasûl, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan sana verdiği risaleti (mesajı) tebliğ etmemiş olursun."¹⁶ Kur'an mesajı ulaştırmak hakkında tebliğ kelimesini defalarca kullanırken, demin zikrettiğimiz Nahl, 44. ayetinde tebyin kelimesinin tebliğ, ulaştırma, açığa vurma manasında kullanıldığını iddia etmenin hiçbir değeri olamaz. Diğer taraftan bir ayette de şöyle buyurulmuştur: "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Rasûle ve sizden olan ulü'l-emre de itaat edin. Eğer herhangi bir hususta tartışıp ihtilaf ederseniz onu Allah'a ve Rasûlüne irca edin"¹⁷ Allah'a irca etmek O'nun kitabına götürmek, Rasûlüne irca etmek ise hayatta iken kendisine, vefatından sonra da onun hadislerine irca ederek, hadisleri hakem kılarak konuyu vuzuha kavuşturmak manasına gelir.

Sahabe neslinin sonlarında dinin tek kaynağının Kur'an olduğunu iddia eden tek tük insan ortaya çıkmış, sahabiler bunlara karşı çok net bir tavır takınmışlardır. Bunlardan bildiğimiz iki hadiseyi nakledeyim:

İmran ibn Husayn'ın (r.a.) (Öl. 52/672) bulunduğu bir mecliste adamın biri: "Kur'an'da bulunmayan şeyden bahsetmeyin" deyince İmran: "Sen ahmak bir adamsın! Öğle namazının dört rek'at olduğunu, onda kıraatin cehredilmeyeceğini kitabullahta gördün mü?" Sonra namazı, zekâtı ve emsali hükümleri sıraladı ve ilave etti: "Bütün bunları Allah'ın kitabında tefsir edilmiş olarak buluyor musun? Kitabullah bunları müphem bırakmış, sünnet de tefsir etmiştir."¹⁸

15 Sahihu İbn Huzeyme, 1/9, Tahkik: M. Mustafa A'zami, Beyrut, *el-Mektebu'l-İslami*, 1412/1992.

16 Mâide, 67.

17 Nisa, 59.

18 "İbn Abdilberr, *Cami'u Beyani'l-İlm*, 2/234: Şatibi, *Muvafakat*, 4/ 19.

Sahabenin en ileri gelen müfessirlerinden İbn Mes'ud'a göre, sünnetin öngördüğü bütün davranışlar temelde Kur'an'ın istediklerini yerine getirmektir. Haşr suresinin 7. ayeti, Hz. Peygamber'in sünnetine bu işlevi vermiştir. Nisa 119. ayet de, Allah'ın yarattığını değiştirmeyi yasaklar. Fakat bu ayetin maksat ve kapsamını ancak Rasûlullah'ın anlayışı ve uygulamasıyla öğrenebiliriz.

Abdullah ibn Mes'ud'a (r.a.) Beni Esed kabilesinden bir kadın gelip şöyle dedi: "Ey Ebu Abdirrahman! Senin dövme yaptırana ve yapana, yüzündeki kılları aldırana ve dişlerini güzellik için birbirinden ayırana lanet ettiğini duydum?" Abdullah ibn Mes'ud ona şu cevabı verdi: "Ben kim oluyorum ki, Rasûlullah (s.a.s.)'ın lanet ettiği- ne ve Kur'an'da belirtilene lanet etmeyeyim?" Kadın cevaben; "iki kapak arasındaki Kur'an'ı (Kur'an'ın tamamını) okudum. Fakat böyle bir şeye rastlamadım?" deyince İbn Mes'ud'un cevabı şöyle oldu: "Eğer layıkı veçhile okumuş olsaydın bulurdun. Zira Allah Teâlâ buyuruyor ki: "Peygamberin size bildirdiği her şeyi alıp kabul edin, onun menettiği her şeyden vazgeçin" (Haşr 7).¹⁹

Hicri ikinci asrın son çeyreğinde Basra'da bir grubun, hadislerin sūbutu meselesinde şüpheye düştüklerinden sünneti ihmal ettiklerini görüyoruz. Bunlardan bazıları âhad yolu ile rivayet edilen hadisleri kabul etmeyip mütevatirleri kabul ederken, bazıları hepsini birden reddediyordu. Şüpheleri yersizdi. Fakat şuna dikkat edelim ki bunların itirazı sünnetin Kur'an'ı tefsir etmesine değildi; rivayetlerin sūbutunaydı.

3- İmam Şafii'nin Sünnetin İşlevini Kabul Etmeyenlerle İlmî Tartışması

İmam Şafii el-Ümm adlı kitabının Cima'ul-ilm bölümünde²⁰ sünnetin fonksiyonunu iyi bilmeyen, onu zanni kabul eden, hatta inkâr eden bir sözcü ile yaptığı münakaşayı nakleder. Oldukça uzun süren bu tartışmanın özeti şöyledir.

Muhالیf: "Kur'an'da bulunan şu ayet, Kur'an'da her şeyin açıklandığını bildirmektedir: "Biz sana bu kitabı her şeyin açıklaması olarak indirdik." (Nahl, 89). Kur'an'ın bir kelimesini bile inkâr eden kâfir olur. Öyleyse neye dayanarak her hangi bir emir hakkında "burada bu "farz" manasınadır", "burada hasdır", "burada falan şeye delalet vardır" diye farklı hükümler ortaya çıkarılıyor? Sonra hadis râvîleri hakkında zaman zaman "falanca hata etti" dersiniz. Şu halde biz de hadislerden bazısını kabul etmesek ne lazım gelir?" diye soran kimseye karşı İmam Şafii, önce Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde geçen ve kitaptan ayrı olarak zikredilen "hikmet" kavramı üzerinde durur

19 Şatıbî, *Muvafakat*, 4/ 24 ; İbn Abdilberr, *Cami'u Beyani'İlm*, 2/ 188

20 İmam Muhammed İbn İdris eş-Şafii, *el-Ümm*, tahkik: Dr. Rif'at Fevzi, Beyrut Daru'-Vefa, 1426/2005, 9/5-19.

ve birçok yerde "hikmet" in "sünnet" manasına geldiğini ispatlar. Şafii: "Allah'ın kitabının ve ahkâmının dili olan Arapça'yı bilen kimseyi bu ilmi, Rasûlüllah (s.a.s.)'dan gelen haberleri de kabule sevk eder" deyip, "Çünkü ümmiler arasından kendilerine ayetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur." (Cum'a, 2). "Ey Peygamber hanımları! Evlerinizde okunan Allahın ayetlerini ve hikmeti hatırlayın." (Ahzab, 34) gibi ayetlerde geçen "hikmet" kelimesinin sünnet manasına geldiğini ispatlar. "Kitap, Allah'ın bildirdiği hükümler ise, hikmet de onu tebliğ eden Rasûlün sözleri ve işleridir." der.

Muhalif: "Doğrusu bu mümkündür."

Şafii: "Öyleyse bu bilgi de ümmete nakledilen haberlerle ulaşacaktır. Dolayısıyla o haberleri kabul etmek gerekir. Allah Teâlâ şu ayette Rasûlüne tabi olup onun hükmüne teslimiyet gösterilmesini emretmiştir. "Hayır, hayır! Senin Rabbin hakkı için onlar aralarında ihtilaf ettikleri meselelerde seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden ötürü içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın sana tam bir teslimiyetle bağlanmadıkça iman etmiş olmazlar." (Nisa 65). Şu ayette Rasûle tabi olanın Allah'a itaat etmiş olduğu bildirilmiştir: "Kim Rasûlüllah'a itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Kim itaatten yüz çevirirse aldırma, zaten seni üzerlerine bekçi göndermedik ki! " (Nisa 80).

Şafii: "Hâsılı peygamber size her ne verirse onu alın, size her neyi yasaklarsa ondan sakının." (Haşr, 7) ayeti Rasûlün emir ve nehyine sarılmamızı istiyor, peki, bu farz bize olduğu gibi, bizden önce yaşamış olanlara ve bizden sonra yaşayacaklara da şamil değil midir?"

Muhalif: "Evet."

Şafii: "Rasûlüllah'ı görmeyenlerin bu farzlara ulaşmalarının ondan nakledilecek haberlerden başka bir yolu var mıdır?"

Muhalif: "Yoktur."

Daha sonra İmam Şafii, Kur'an'da bulunan bazı umumi hükümlerden husus kastedildiğini, bunun ise ancak sünnetin tahsis etmesi, yani sınırlandırması ile olduğunu anlatır. Şöyle ki: "Kur'an'da birçok ayette "Namaz kılınız, zekâtı veriniz." emri vardır. Bu emir geneldir ve bütün insanlar için geçerlidir. Hâlbuki hayız yani âdet halindeki kadınlar namazla yükümlü değildirler. Bu istisna ise Kur'an'da yer almaz. Bunun kaynağı Hz. Peygamber (s.a.s.)'ın sünnetidir.

Bir başka örnek zekâttır. Zekât verme ayetlerde emredildiği halde, bu emri ifa etmenin hatıra getirdiği sorulara Kur'an'da cevap yer almaz. Zekât için belirli bir nisab

var mıdır? Varsa farklı mallar için bu miktarlar nelerdir? Paranın, madenlerin, sulanan ve sulamaksızın elde edilen ziraî ürünlerin, hayvan cinslerinin nisapları ne kadardır? Bir süre meselesi var mıdır? Zekâta tabi olan ve olmayan mallar hangileridir? Bütün bunların cevapları hadis-i şeriflerle verilmiştir.

Şu ayete göre vasiyet etme farzdır. "Sizden öleceğini anlayan biriniz geriye mal bırakacaksa annesi, babası ve akrabaları için münasip bir tarzda vasiyet etmesi size farz kılındı. Bu muttakiler üzerine borçtur." (Bakara, 180). Oysa bu hüküm Nisa 11-12. ayetleriyle neshedilmiştir. Zira bu ayetlerde diğer yakın akrabalar gibi anne ve babanın da hakları, kesin birer pay olarak belirlenmiştir. "Allah her hak sahibine hakkını verdi, paylarını belirledi. Bundan böyle varisler için vasiyete gerek yoktur."²¹ hadisi de burada nesih cereyan ettiğini beyan etmiştir.

Keza Nisa 11-12. ayetlerinde anne, baba, kız ve erkek çocukların varis olacakları mutlak olarak zikredilmiştir. Hâlbuki gayri müslim olan anne, baba ve çocuklar mirastan pay alamazlar. Bu istisna, din ayrılığının mirasa mani olduğunu bildiren hadislere dayanır.

İmam Şafii'nin bu izahları üzerine Muhalif:

"Haklısın, şimdiye kadarki iddialarımın hatalı olduğunu kabul ediyorum. Bazıları da var ki kitapta beyan olunması halinde Rasûlüllah'tan gelen hadisi kabul etmiyorlar?"

Şafii: "Bunun neticesi ne oluyor?"

Muhalif: "Salât emrini sadece bir rekât kılmakla yerine getireceğini düşünüyor. Ne namaz vakitleri, ne de üç veya dört gibi sayılar söz konusu değil. Fakat neyse, bunlardaki tutarsızlığı anladım da peki zanni delille kat'i bir haramın nasıl olup da mübah kılındığını bana izah edebilir misin?"

Şafii: "Elbette! Bak, şu yanında duran adamın kanı ve malı dokunulmaz değil mi?"

Muhalif: "Evet."

Şafii: "İki şahit dese ki "Bu kişi falancayı öldürdü ve elindeki malını aldı ve işte yanındaki mal da gasp ettiği maldır." Bu durumda ne yaparsın?"

Muhalif: "Kıyas olarak onun öldürülmesine hükmeder, malı da asıl sahibinin varislerine dağıtırım."

21 Ebu Davud, Vesaya, 6; Tirmizi, vesaya, 5; Nesai, Vesaya, 5.

Şafii: "Peki bu şahitlerin yalan söylemeleri veya yanılmaları mümkün müdür?"

Muhalif: "Tabii."

Şafii: "Peki, kesinlikle dokunulmaz (muhterem) olan can ve malı, nasıl oldu da kesin olmayan iki şahidin şehadeti ile mübah kıldın?"

Muhalif: "Kıldım, çünkü şahitliği kabul etme emri var."

Şafii: "Peki Kur'anda katil, yani öldürme işi hakkında şahitliğin kabulünü nass olarak buluyor musun?"

Muhalif: "Hayır! Lakin Allah'ın ancak mefhum ile emretmesinden istidlâl ederek bunu çıkarıyorum."

Şafii: "Şahitlerin hakiki hallerine yalnız Allah Teâlâ vakıf olduğu halde, zahire göre onları kabul durumunda isen bil ki biz muhaddisten ondan daha fazlasını (zabt, hıfız, adalet, tek olmama gibi şartlar) istiyoruz."

Böylece İmam Şafii (r.a.) kuvvetli bir mantık gücü ve belgelerle muarızını ikna eder. Burada söz konusu muhalifin gerçek bir şahıs olup olmadığı sorusu hatıra gelmektedir. Mümkündür ki sünnete karşı tavır bazı muhitlerde, özellikle Basra'da yaygın bir akım haline gelmiş ve İmam Şafii de iyice hazırlıklı olarak onların hükmi şahsiyetlerine cevap vermiş olsun. Bu meseleden ziyade, onun cevaplarındaki ihata, insaf ve kuvvetli mantık örgüsü önem arz etmektedir. Şafii'ye göre "İmamların bütün söyledikleri sünnetin şerhidir. Bütün sünnet de Kur'an-ı Kerim'in şerhidir."²²

4- Son Dönemde Hz. Peygamber'in Tefsirinin Gereksizliğini İddia Edenler

Üçüncü asırdan itibaren sünnetin dindeki yerini reddeden Müslüman rastlanmamıştır. Avrupalıların 19. asırda İslam ülkelerini istila etmeleri neticesi sömürge idaresi kurlmalarına kadar bu sapkınlık görülmemiştir. Sömürgeciler Hz. Peygamber'e duydukları kin, peşin hükümlerle şartlanarak İslam'a nefretle bakışları, Müslümanların birliklerini parçalama, İslam medeniyetini çekememe, Müslümanlar arasında fitne ve ihtilaf çıkararak onları birbirleriyle uğraştırırken kendi hâkimiyetlerini kolayca devam ettirme, Müslümanların servetlerini yağmalamaya devam etme gayeleriyle bu ihtilafları körüklemişlerdir.

Zaten onların bu gayeye hizmet etmek için yetiştirdikleri oryantalistler İslami incelemeler uzmanı olduklarını iddia ederek İslam aleyhinde birçok şüphe uyandırmaya çalışıyorlardı. Sadece şunu hatırlamak bu iddiamızı ispatlamak için kâfidir. Yüz-

22 Suat Yıldırım, *Peygamberimiz'in Kur'anı Tefsiri*, İstanbul, Yeni Akademi Yayınları, 2006, 1/73.

lerce oryantalistin bir araya gelerek hazırladıkları "İslam Ansiklopedisi"²³ İslam'ın en temel kavramları olan Allah, vahiy, Peygamber, Kur'an inançları ve birçok İslami ah-kâm ve müessesese konusunda inkâr ve şüphe uyandırma gayesine yönelik maksatlı, yanlış, gayri ilmî iddialar ile doludur. Sömürgeci idare, birçok oryantalist tarafından üretilen bu iddiaların kulaklarına üfleneceği bazı gafil, cahil, gevşek, ecnebi taklitçisi, menfaat peşinde koşan Müslümanlar bulma imkânı vermişti.

Müslüman toplumlarca hiç kabul görmemesine rağmen bu kabil iddiaların iki asır boyunca arada bir ısıtılıp tekrar Müslümanların gündemine getirilmesi de bu fitnenin gayr-i müslimler tarafından kaynatıldığıının bariz delilidir. Zira onlarca önemli olan bu görüşün galip gelmesi değildir. Bu aykırı iddiaların Müslümanlar arasında yerleşmeyeceğini onlar da pekiyi bilirler. Ama hiç değilse bir fitne çıkarıp Müslümanları, hayati meseleleriyle meşgul olmaktan, bir süre için bile olsa uzaklaştırmaları, onları birbirine düşürmeleri kendilerine yetmektedir. Her dönemde kulaklarına üflenecek beş-on gafil bulmak hiç de zor bir iş değildir.

Fakat bu gafil Müslümanların aynı iddiaları ilim adına ileri süren oryantalistlerden temel farkları şudur: Onlar Kur'an'ın Allah tarafından gönderildiğine inanmazken, berikiler Kur'an'a iman ettiklerini söylerler. Bu da kendilerinin durumunu daha da zorlaştırmaktadır. Zira bu iddialar İslam toplumunun içinden çıkmış, bünyenin ihtiyacından ileri gelmiş meseleler olmayıp Kur'an'a ve İslam'a inanmayan ecnebler tarafından üretilmiştir. Dolayısıyla Kur'an'a inanmadığını iddia ederek o sapık iddiaları kabul ettirebilmek çok zordur, hatta imkânsızdır. Çünkü eskiden bazı Müslümanlar hadislerin sübutundan emin olmadıkları iddiasıyla hadisleri ihmal etmişlerdi. Ama bunlar Allah'ın Kur'an'da Rasûlüne verdiği kitabı açıklama yetkisine itiraz etmektedirler. Oryantaliste göre iş kolaydır. Hatta Kur'an'da olması da onlar için çok şey ifade etmez. Onun içindir ki, hadiste ve Kur'an'da bulunan hakikatleri reddetmek veya saptırmak veya sathi olarak değerlendirmek veyahut pek önemsememek onlara göre normaldir. Maalesef görüyoruz ki, bu hususta onları taklit eden bazı Müslümanlar da onlardan etkilenmiş, dini hassasiyetleri azalmış bulunmaktadır.

Bunlar Kur'an-ı Kerim'in bütün ayetlerini göz önünde bulundurarak değerlendirme yapan klasik İslam âlimleri gibi davranmayıp, hevalarına göre mana verebileceklerini düşündükleri bazı ayetleri münferit olarak ele alırlar. Şöyle ki: "Kur'an "Allah size kitabı mufassal olarak indirmişken O'ndan başkasının hakemliğini arar mıyım?" (En'am, 114) buyurmaktadır. Demek ki hem Kur'an'ın açıklanmaya ihtiyacı yoktur, hem de Allah'tan başkasının hüküm yetkisi yoktur." derler.

23 Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1940-1987.

Cevaben şöyle deriz: "Bu ayet, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in nübüvvetine itiraz eden kâfirleri reddetme bağlamındadır. Onlar keyiflerinin istediği bazı olağanüstü şeyler, büyü türünden işler, Hz. Peygamber'in nübüvvetini başka otoritelerin onaylaması gibi şeyler peşinde idiler. Allah Teâlâ ise birçok hakikatleri ayrıntılı olarak açıkça bildiren ve mucize özelliği olan Kur'an'ı indirmesiyle kendisinin bu nübüvveti onayladığını bildirmişken, başka harikalara ve otoritelere hiçbir ihtiyaç olmadığını belirtmektedir.

Zira ilâhi hükmü anlamak için diğer harika hallerin, mucizelerin delâleti kitabın mucizesi kadar kuvvetli, açık ve tafsilatlı değildir. Meselâ Ay'ın ikiye ayrılması mucizesinden bile Peygamberimizin elçiliğine delâlet ancak kısa bir an için ve onu gören mahdut kimseler için söz konusudur. Ama bundan istifadenin gerek açıklığı, gerek devamlılığı, kelâma, yani kitaba dayanır. İşte burada bu mana hatırlatılarak buyruluyor ki: "Allah, size diğer mucizelere ihtiyaç bırakmayacak olan böyle mufassal bir kitap indirmiş ve böylece hükmünü kesin olarak beyan ve tebliğ etmiş iken, ben şimdi şeytanların yaldızlı sözlerine meyledeceğim de²⁴ aramızda haklıyı haksızı ayırmak için Allah'ın hükmünü bırakıp ona karşı Allah'tan başkasını mı hakem seçeceğim? Hayır, asla!"²⁵

Bu ayet, Allah'ın fermanıyla olan bu şahadetini kabul etmeyip insanlardan birtakım hakemler, otoriteler öneren müşrikleri reddediyor. Nitekim nüzul sebebi rivayetine göre müşrikler Hz. Peygamber (s.a.s.)'a "Seninle bizim aramızda Yahudi hahamlarından veya Hıristiyan piskoposlarından senin durumun hakkında hükmedecek bir hakem tayin et" diye öneride bulunmuşlardı. Bunun üzerine bu ayetler indirilmiştir.²⁶ Demek ayet-i kerime birinci derecede Hz. Peygamber'e hitab ederek nübüvvetinin başka mercilerin tasdikine ihtiyacı olmadığını, Allah'ın Kur'an'la olan şahadetinin buna fazlasıyla kâfi geldiğini bildirmek için nazil olmuştur. Bu ayeti Hz. Peygamber'in, hadisleriyle Kur'an'ı açıklamasının aleyhinde delil getirmenin hiçbir manası yoktur. Bunu yapmak ayeti bağlamından çıkarmaktır. Diyelim ki bu tuhaf iş yapıldı. Bu ayetten Hz. Peygamber'in hüküm koyma yetkisi olmadığı manası çıkarıldı. Bizim buna itirazımız yok. Zaten hükmün tek kaynağının Allah olduğunu biz de söylüyoruz. Yalnız bunu hadislerin tefsir etme özelliğini reddederek değil, hadisi layık olduğu mevkiye yerleştirerek yapıyoruz. İşte bakın bu konuyu Şah Veliyyullah Dihlevî (ö.1176/ 1762) nasıl güzelce ifade ediyor:

24 Bundan önceki En'am 112 ayetinde bu durum sözkonusu edilmektedir.

25 Elmahtılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, En'am, 114 ayetinin tefsirinde.

26 Ebu's-Suud. *İrşadu'l-Akli's-Seli.*, En'am 114. ayetinin tefsirinde.

"Helâl ve haram kılmak, herhangi bir şeyin melekût âleminde o fiil sebebiyle sorumlu tutulup tutulmayacağı hakkında geçerli bir hüküm icad etmektir. İşte bu icat sorumlu tutulmaya veya tutulmamaya bir sebep teşkil eder. Bu ise, Allah'ın sıfatlarından. Helâl ve haramın bazen Rasûle nispet edilmesinin sebebi, onun sözünün, Allah'ın helâl veya haram kılmasına delil olmasındandır. Müçtehitlere nispeti ise ya Şari'in nassından rivayet veya onun sözünden kastedilen manayı istinbat etmeleri cihetiyledir."²⁷

Demek ki Müslüman gelenek, hadis-i şerifleri değerlendirmesiyle, müçtehitlerin gayretleriyle, tefsir, hadis, usul-i fıkıh, fıkıh gibi ilimleriyle; Allah'dan başka hakem, O'ndan başka hüküm kaynağı ortaya çıkarmış değil, bilakis Allah Teâlâ'yı tek hüküm kaynağı olarak bilmiş ve fakat o hükmün nasıl anlaşılıp uygulanması gerektiğini arayıp öğrenme yoluna girmiştir. Buna uymayan tutum ise Haricîler ile bazı oryantalistlerde ve onların kuklalarında görülmüştür.

Haricîler Hz. Ali'yi (r.a.) hakem tayin ettiği için kâfir ilân ettiler. Zira "Allah'tan başka hakem yoktur" dediler. Hz. Ali buna karşı meşhur cevabını şöylece vermişti: "Bu hak ve doğru bir sözdür, fakat batıl maksat için ileri sürülmektedir." Hz. Ali: "Tamam, Allah'tan başka hakem yok. Fakat O, hükmünü Kur'an'da bildirmiştir. Kur'an ise hükmü uygulama mercii değildir. Ondaki hükmü insanların anlayıp uygulaması gerekir" diyordu.

Diğer bir iddia, Kur'an'ın mufassal (açıklanmış) vasfını ileri sürerek, ayrıca tefsir edilmesine ihtiyaç olmadığını ileri sürmektir. Kur'an-ı Kerim hak ile batılı iyice belli edip açıklamıştır. Birçok helâl ile haramı bildirmiştir. Onda birçok hakikat açıkça bildirilmiştir. Bu itibarla elbette mufassaldır.

Keza Kur'an'ın mübin vasfını ileri sürerler. Mübin "açık, zahir veya açıklayan" manalarına gelir. Kur'an Allah'ın fiil, isim ve sıfatlarına, ahiret hayatına, vahiy ve peygamberliğe, önceki ümmetlerin hallerine, insanın dünyadaki vazifelerine, güzel ahlâk prensiplerine, Allah'ın insanlar için koyduğu talimat ve ahkâma dair birçok hakikati açıklamıştır. Demek ki Kur'an'ın mübin olması şu demektir:

- 1- Kur'an'ın i'cazı, Hak Teâlâ'dan geldiği aşikârdır, açıktır.
- 2- Dünya ve âhirete, mülk ve melekûta, gayba dair bilgiler verir, birçok kıssa ve mev'izaları açıklar.
- 3- Hakkı batıldan, hayrı şerden, doğruyu eğriden, güzeli çirkinden ayırt eder.

27 *Hüccetullahi'l-Baliğa*, 1, 129-130.

4- Kur'an'ın dili açık, fasih Arapçadır. Arap dilinin muazzam ifade imkânlarını kullanmak suretiyle ifade-i meram etmiş, diller içinde en sağlam bir beyan aracı ile gelmiştir.²⁸

Bütün bunlar Kur'an'ın mübin vasfını fazlasıyla göstermektedir. Fakat Kur'an'ın mübin olması, ondaki her şey, her insanın, her seviyenin, hemen anlayacağı şekilde meydandadır, tefsire hacet yoktur, demek değildir.

Kur'an kitap olarak gönderilmiştir. Kitap birçok ilimler ihtiva etmektedir. Öğretmensiz kitap insanlara bir şeyler öğretmek için geçerli olan bir yol değildir. Öğretimde kitap ile yetinen, öğretmeni ve okulu reddeden öğretim sistemi olamaz. Onun içindir ki Allah kitabını, mesajını sahipsiz, muallimsiz bırakmamıştır. Birçok ayette peygamberin kitap ve hikmeti öğretmesinden, açıklamasından bahsedilmiştir. Peygamberine tam bir itaat istemiş, ona itaatin Allah'a itaat olduğunu bildirmiş, ona itaat etmemenin, onun verdiği hükme boyun eğmemenin imansızlık alâmeti olduğunu bildirmiştir. Konu ile ilgili ayetlerin sadece bir kaçının mealini verelim:

"O ümmilere kendilerinden bir peygamber gönderen Allah'dır. O Peygamber onlara Allah'ın ayetlerini okur, onların iç ve dışlarını arındırıp temizler, onlara kitabı ve hikmeti öğretir." (Cum'a, 2)

"Hayır, hayır! Rabbine yemin ederim ki, aralarında tartışıp çekiştikleri şeylerde seni hakem kabul edip sonra da verdiği hükümden dolayı içlerinde bir sıkıntı duymaksızın tam bir teslimiyet göstermedikçe iman etmiş olmazlar." (Nisâ, 65)

İşte peygamberin kitabı öğretmesi, hikmeti yani sünneti öğretmesi, işte ona yani onun hadislerinde bildirdiği hususlara itaat etmenin lüzumu, işte onun hakemliği... Bunlar, bu ve benzeri birçok ayette Güneş gibi aşikârdır.

Kitapta, elbette o kitabı esas alarak öğretim yapan, o en büyük Muallimin (s.a.s.) öğreteceği, açıklayacağı, uygulayacağı birçok şey vardır. Mesela Kur'an'ın en çok üzerinde durduğu farzlardan biri "salat" yani namazdır. Namaz emri açıktır, kesindir. Ancak nasıl ifa edileceği, onun öğretmesine havale edilmiştir. Ona başvurmadan namazın eda edilmesini Kur'an'dan anlamak mümkün değildir.

Yoksa Kur'an'ın "mübin" ve "mufassal" olmasından onu herkesin, okuryazar olmayan birinden tutun, ilimde en ileri seviyede olan, tefsir, fıkıh, kelâm âlimlerinin aynı şekilde anlayacağı manasını çıkararak şahıs bu iddiasına hiç kimseyi inandıramaz.

28 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, Yusuf, 1. ayetinin tefsirinde.

5- Hz. Peygamber'in Tefsirinin Başlıca Özellikleri

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in tefsirinin, yani hadislerin Kur'an'ı tefsirinin, nüzul asrından sonraki asırlarda yaşayan müfessirlerin tarzında olmadığı iyi bilinmesi gereken bir gerçektir. Hz. Peygamber'in tefsiri; Kur'an'ın öncelikle mücmelini beyan, umumunu tahsis, müşkilini tavzih alanlarında olmuştur. Namaz, oruç, zekât başta olarak fıkıh bablarına giren bütün konular böyledir. Mesela Kur'an zekât hakkında "Zekât veriniz!" emrini vermekle yetinir. Zekâta tabi olan malları, çeşitli mallardan her birinin zekât nisaplarını ve uygulamanın diğer ayrıntılarını hadisler bildirir. Namaz emrini verir, fakat namazın vakitlerini, kaç rekat olduklarını, çeşitlerini, nasıl edileceklerini ve diğer ayrıntıları hadisler beyan eder. Böylece hadisler müfessir ve fakihlere ulaşmak istedikleri malzemeleri verir, onlar da bu dokümanları işlerler. Yoksa sonraki müfessirlerin yaptığı gibi, farklı kıraatleri, nüzul sebeplerini, ayetler arası münasebetleri, lügat ve belagat yönünden incelikleri, ahkâmda farklı içtihatları sistematik bir tarzda bildirmelerini beklemek makul değildir. Az önce saydığımız hususlardan başka hadisler; emredilen işlerin fazilet ve sevapları, uygulanma durumuna göre verilecek mükâfat veya cezaları, gaybî ve uhrevî bazı halleri bildirirler. Bazen dildeki bir manaya işaret, bazen bir mesel veya teşbihle konuyu açıklar, soyut kavramı somut bir tarzda tasvir ederler. Bir meseleyi bazen benzerini, bazen zıddını, bazen semere ve neticesini göstermek suretiyle tefsir ederler. Bu tefsirlerde görülen farklılıklar, tezat ihtilafı olmayıp, tenevvü (işin farklı yönlerini gösterme) kabilinden bir farklılıktır. Bu itibarla bir kısım okuyucular, ilgili hadislerin çoğunun tefsirle ilgisini ilk anda bulamayabilirler. Oysa biraz düşününce onların az önce zikrettiğimiz bölümlerden birine dâhil olduğunu görürler. Şu halde, "Hz. Peygamber'in tefsiri" derken, bundan ne beklemesi gerektiğini muhatabımızın iyi bilmesi gerekir. Aksi halde beklentisini bulamadığı zannına kapılabilir.

6- Hz. Peygamber'in Tefsirinin Miktarı

Hz. Peygamber'in, Kur'an'ın tamamını açıkladığını öne sürenlerin yanında²⁹ sayılı ayetler dışında tefsir etmediğini iddia edenler de olmuştur.³⁰ Hz. Peygamber'in (s.a.s.), Kur'an'dan ne kadarını izah ettiğine dair biri ifratın, diğeri de tefritin ifadesi olan her iki iddianın delillerini, Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri adlı³¹ kitabımızda tartışmış bulunuyoruz. Her iki tarafın delillerinde de tabiatıyla hakikat payı vardır. Onların hatası bunları miktarınca takdir etmeyip, çok büyük neticeleri bu delillere bina etmeye çalışmış olmalarındadır.

29 bkz. İbn Teymiyye, *Mukaddime*, s. 25.

30 Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri*, 1/35-53.

31 A.g.e

Kanaatimiz odur ki, Hz. Peygamber (s.a.s.) ne birincilerin dediği kadar az tefsir etmiş, ne de İbn Teymiyye'nin iddia ettiği gibi Kur'an'ın tamamını veya tamamına yakın ekseriyetini izah etmiştir. Bu kanaatten dolayıdır ki her iki tarafın aşırılığını tenkit ettik. Hadis kitapları ile belli başlı rivayet tefsirlerini taramak neticesinde bu kanaate sahip olduk. Ulaştığımız sonuç, mevhum ve müphem bir orta yol taraftarlığından uzak, ayrıntılı bir araştırma sonucunda, oldukça netleşmiş bir kanaatin ifadesidir. Kitabımızda Hz. Peygamber'in tefsirine dair çokça misalleri ihtiva eden bölüm okunursa, bu kanaatimizin haklı olduğu anlaşılacak ve görülecektir ki, Hz. Peygamber yükümlü olduğu kadarı ile Kur'an'ı beyan etme işini yerine getirmiştir. İtikat, ibadet ve amelî hükümlere dair mücmel ayetleri teferruatına varıncaya kadar açıklamış, maksadı sözleri ve fiilleriyle beyan etmiştir. Bu kısma dâhil olan ayetlerden, âlimlerin içtihatlarıyla ulaşabilecekleri bir kısım mücmel ayetleri ise açıklamadığı da olmuştur. Bundan dolayı sahabe devri de dâhil olmak üzere bazı ayetlerin tefsirinde farklı içtihatlarda bulunagelmiştir.

Uhrevî ahvale dair ayetleri, terğip ve terhip babından olan ayetleri, bir kısım muhayyebata, ibrete medar olan kıssalara ait ayetleri tavsif ve tasvir ederek, bazen temsil yolunu kullanarak, insanların anlayacakları tarzda açıklamış ve ayrıntılarını bildirmiştir. Keza bazı müphemleri vuzuha kavuşturmuş, maksudu belirlemeye vesile olacak lügavî izahlarda bulunmuş, müşkil ayetleri tavzih etmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s.), insanların ilmî seviyelerinin terakki etmesi ile daha iyi anlayacakları birtakım müteşabih ayetleri, keza Arap diline vakıf olmakla anlaşılabilir ayetleri izah etmemiştir. Ayrıca normal bir kültür seviyesine sahip olanların idrak edebileceği hususları da açıklamasına lüzum kalmamıştır. Ancak bu neviden olan ayetler hakkında soru sorulduğu hâllerde muhatabın aklî seviyesine göre izahta bulunduğu vakidir.

Böylece o, kendisinin izahlarını bir tarafa atarak Kur'an'ı re'yine göre tefsir etmek isteyenlere meydanı boş bırakmadığı gibi, ayetlerin tamamını veya ekserisini kat'î bir tefsire kavuşturmak suretiyle, Kur'an tefsirini de tenzil gibi nakledilen bir hâle getirmemiş ve tefsiri dondurmuyarak akılların ve istidatlarının kıyamete kadar onda yeni yeni vecihler bulabilmesini mümkün kılmıştır.³²

Kur'an'ı tefsir etmek isteyen her şahıs diğer şartlarıyla birlikte ilk plânda sahih bir surette Peygamberimizden nakledilen tefsirlere vakıf olup bunlardan kat'î olarak tahdit ifade edenlerin sınırında durmak mecburiyetindedir. Peygamberimizden menkul,

32 Karşılaştırmamız: *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 1/53-57.

sahih beyanlara vakıf olduktan sonra müfessir Kur'an'ı tefsir ederken hata ihtimalini oldukça azaltmış sayılır.

7- Hz. Peygamber'den Geldiği Hükmen Sabit Olan Tefsirler

Hz. Peygamber'in tefsirinden bahsederken ondan nakledildiğine hükmedilen (hükmen merfu) rivayetlere de kısaca değinmemiz iyi olacaktır.

Zahiren sahabeye mevkûf rivayetler içinde, hükmen ve mânen merfû sayılması icap eden sahalardan biri de re'y ve içtihatla haber verilmesi mümkün olmayan gaybî ve uhrevî ahvali bildiren rivayetlerdir.³³ Bu nevi rivayetlerin mânen merfû sayılması için onların Ehl-i Kitap'tan nakledilmediğinin kesin olması ve sahabînin katî bir ifade kullanmış olması şarttır. Keza herhangi bir şeyin haram veya helâl olduğu meselesinde, sahabî katî bir ifade kullanıyor ve içtihat ettiğine dair bir karineye rastlanmıyorsa bunları da helâl ve haramın kendisinden alındığı zattan öğrenmiş olduklarına hükmedilir.³⁴ Gelecek haber buna bir misal teşkil eder:

Abdullah İbn Mes'ûd dedi ki: Âdemoğlunda bir şeytan, bir de melek lümmesi (yoldaşı)³⁵ vardır. Şeytan lümmesi şer ile tehdit ve hakkı tekzip eder. Melek lümmesi ise hayır vaad eder ve hakkı tasdik eder; her kim (içinde bu hissi) bulursa bilsin ki o Allah'tandır, Allah'a hamd etsin. Öbürünü hisseden de şeytandan Allah'a sığınsın, İbn Mes'ûd sonra: “Şeytan sizi fakir olacaksınız diye korkutur...” (Bakara, 268) mealindeki ayeti okudu.³⁶ Görülüyor ki bu haberde İbn Mes'ûd gayb âleminden katî bir ifade ile haber vermektedir. Ehl-i Kitap'tan nakledilmediği kanaati de hâsıl olduğundan, bunu Peygamberimizden (s.a.s.) öğrenmiş olduğuna hükmedilir. Sahabî, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) işittiği veya gördüğü bir meseleyi nakletmeyip kendisine ait bir izahta bulunabilir, fakat bu izah herhangi birinin mütalâası durumunda değildir. Yani âdeti içtihatla elde edilmesi mümkün olmayan bir bilgi söz konusudur. Sahabî, ancak vahiy çağında yaşamış bir kimsenin vakıf olabileceği bir karineye yahut yine ancak öyle birinin vakıf olabileceği bir lisan inceliğine dayanarak bu izahı yapmış olabilir. Bu izah Kur'an veya Sünnet'in bir mevzuununun tefsiri olup, bu açıklama ol-

33 Taberî (Thk. Ahmed Muhammed Şakir), 3/296-298, Ha. No. 2435 şerhinde.)

34 Ahmed Muhammed Şakir, Taberî, Tefsir, 4/377, şerh kısmında.

35 Lümme: Lâmin zammı ile yar ve sahip ve hemdeme denir. “Yahut hemsefer olan refike denir. “Ve bir adamın mûnis ve elûfu olan nesneye ve 'kimseye denir.” (Mütercim Asım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, LMM Md.)

36 Bu hadis için bakınız: Taberî, 5/571-572. Abdurrezzâk, Tefsir, v. 9b; Nesâî, *Tefsiru'n-Nesâî*, İstanbul Ün. Ktp., A. 3257, (yazma), v. 12b; Ebû Ya'lâ Mevslî, *Müsned*, Süleymaniye (Fatih) Ktp., No. 1149, (yazma), v. 230a.

maksızın o nas, anlaşılması gereken tarzda anlaşılacaksa, bu takdirde sahabînin bu izahı ile amel etmek şart olur, sırf içtihadî bir mesele sayılamaz.³⁷

8- Sıhhatini Tespit Gayesiyle Hadisi Kur'an'la Karşılaştırma Meselesi

İlke olarak, Sünnetin Kur'an'a muvafık olması gerektiği kabul edilince rivayet edilen hadislerin muteber olup olmayacağı, Kur'an'la karşılaştırılarak anlaşılacak istenmiştir. Bu fikirde olanlar bu konuda bir de hadis rivayet ederler. Buna göre Peygamberimizin şöyle dediği rivayet edilir:

مَا أَتَاكُمْ عَلَىٰ فَاعْرَضُوهُ عَلَىٰ كِتَابِ اللَّهِ فَإِنْ وَافَقَ كِتَابَ اللَّهِ فَأَنَا قُلْتُهُ وَإِنْ خَالَفَ كِتَابَ اللَّهِ فَلَمْ أَقُلْهُ. وَإِنَّمَا أَنَا مُوَافِقُ كِتَابِ اللَّهِ
وَبِهِ هَدَانِي اللَّهُ

“Bana izafe edilen her şeyi Allah'ın kitabına arz ediniz. Ona uyarsa ben söylemişimdir. Ona muhalif ise ben söylememişimdir. Ben ancak kitabullahı muvafık olurum. Zaten Allah beni onunla hidayet etmiştir.”³⁸ Bu hadisin yol açtığı münakaşaları şöylece özetleyebiliriz:

İbn Abdi'l-Berr (ö. 463/1070): “Bu sözün sahih nakli sakîminden ayırt eden ilim ehli indinde, Peygamber'e nispeti sabit değildir” diyor.³⁹ Hattabî (ö. 388/998), “Bana Kur'an ile bir misli daha verildi.” hadisini açıklarken şöyle diyor: Burada, hadisin Kur'an'a arz edilmeye ihtiyaç olmadığına da delâlet vardır. Zira hadis sabit olunca bizatihi hüccet olur. “Benden size gelen hadisi kitabullahı arz ediniz...” diye rivayet edilen sözün aslı yoktur, batıl bir hadistir.⁴⁰ Abdurrahman İbn Mehdî (ö. 198/813), “Bu hadisi zındıklar ve Haricîler uydurmuşlardır.”⁴¹ diyor. Bir kısım ilim ehli “Biz her şeyden önce bu hadisi kitabullahı arz eder ve görürüz ki, bu hadis kitaba muhaliftir. Çünkü Kur'an'da, peygamberin sözlerinden yalnız kitaba muvafık olanın alınması şartı yoktur. Bilâkis o, mutlak surette peygambere tabi olmayı emretmektedir.”⁴²

Meseleye daha geniş açıdan bakan Şâtıbî (ö. 790/1388) ise şöyle demiştir: “Bu hadis rivayet itibarı ile sahih değilse, iki taraftan hiç biri için hüccet teşkil etmez. Şayet sahih ise yahut kabulü gerekli bir tarikten geliyorsa, elbette nazar-ı itibara almak lâzımdır. Zira hadis ya sırf Allah tarafından gelen vahiydir veya Rasûlüllah'ın mak-

37 Krş. *Muvâfakât*, 3/220.

38 İbn Abdi'l-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/233; Kurtubî, 1/33. Taberî'nin, Zeyd İbn Ali (ö. 122/740) senediyle rivayet ettiği mürsel bir hadiste: “Size birtakım râviler gelecektir. Kur'an'a muvafık olanı alın böyle olmayana bırakın” denilmektedir. Taberî (Halebî), 25/112.).

39 İbn Abdi'l-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/233-234; Şâtıbî, *Muvâfakât*, 4/13.

40 Kurtubî, 1/33.

41 Şâtıbî, a.g.e., 4/13.

42 İbn Abdilber, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/234.

bul bir içtihadıdır. Her iki takdirde de onun kitabullah ile çelişmesi mümkün değildir. Zira Peygamber “Kendi hevasından söylemez. O kendisine (Allah tarafından) gelen bir vahiyden başkası değildir.” (Necm, 3-4) . Hz. Peygamber'in içtihat etmesi halinde hata edebileceği söylenebilirse de hatada devam etmesi mümkün değildir. Muhakkak surette doğruya rücû eder. Ancak onun hakkında hatayı nefyetmek, içtihadıyla Kur'an'a muhalif hüküm vereceğini söylemekten evlâdır... O hâlde her hadis mezkûr hadisin tasrih ettiği gibi kitabullah'a muvafık olmalıdır. Senedi ister sahih olsun ister olmasın manası sahihtir.” Tahâvî (ö. 321/933) bu manada Rasûlullah'tan şu hadisi rivayet eder: “Benden tanıyıp (ünsiyet edeceğiniz) ve garip karşılamayacağınız bir hadis size söylendiğinde söylemiş veya söylememiş olayım onu tasdik edin, bilip kabul edemeyeceğiniz ve sizce maruf olmayan bir hadis bana nispetle söylendiğinde o sözü tekzip ediniz. Zira ben ünsiyet edilmeyen, kabul edilemeyecek şeyi söylemem”⁴³

Bu şöyle olur: Allah'ın kitabına ve peygamberin Sünnetine, -manasının onlarda bulunması sebebiyle- muvafık olursa kabulü gerekir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) bu lâfızlarla olmasa da bu manayı başka lâfızlarla ifade etmiş olmalıdır. Şayet söylenen hadisi Kur'an ve Sünnet tekzip ediyorsa onun reddedilmesi ve söylememiş olduğunun bilinmesi vacip olur. Elhasıl hadisin muteber olması için Kur'an'a muvafık olması ve muhalif olmaması şarttır.⁴⁴

İbn Abbas (r.a.), Rasûlullah'tan hadis nakleden Beşîr el-Adevî'ye kulak vermemiş, sebebini sorunca da İbn Abbas: “Bir zamanlar (yalancılığın zuhur etmesinden önce) bir şahıs 'Rasûlullah şöyle dedi' der demez, gözlerimiz ona çevrilir, hemen onu dinlemeye koyulurduk, insanlar her türlü işi irtikâp etmeye başlayınca halktan yalnız bizce maruf olan (hadisi) almaya başladık.” demişti.⁴⁵

Bu hadis hakkındaki tartışmayı özetledikten sonra şimdi de Kur'an'a aykırı bir hadis karşısında âlimlerin ne şekilde hareket ettiklerini göreceğiz.

“Onlar hâlâ Kur'an'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o Allah'tan başkası tarafından olsaydı, elbet içinde bir birini tutmayan, birçok şey bulurlardı.” (Nisa, 82) ayet-i kerimesine dayanarak, bütün ümmet şeriatla çelişki olmayacağına ittifak etmişlerdir. Hâl böyle olunca, Kur'an'a muvafık olmayan hadisler olabilir mi ve bunların durumu ne olacaktır? sorusu hadisin, Kur'an'ı açıklaması mevzuunda güç bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

43 *Muvâfakât*, 4/15-16. (Bu hadis bazı lafız farklarıyla Ahmed İbn Hanbel'in *Müsned*'inde, 3/497 ile Bez-zâr'ın, *Müsned*'inde, 9/168 (matbu' nüsha) nakledilmektedir.

44 Aynı yer.

45 Müslim, *Mukaddime* 4.

Dinin aslı olan Kur'an'a muhalif olduğu kesinlik kazanan haber merduttur. Bu muhalefet kat'î değil de zannî ise, bu takdirde müçtehitlerin çeşitli görüşleri vardır. Sıhhat şartlarını haiz olan haber-i vahidin, kabul edilmesi için kitabullah'a arz edilmesi lâzım mıdır değil midir? münakaşasında İmam Şafî (ö. 204/819) “arz edilmesi gerekmez.” derken, İsa İbn Ebân (ö. 220/835)⁴⁶

إِذَا رُويَ لَكُمْ حَدِيثٌ فَأَعْرِضُوهُ عَلَى كِتَابِ اللَّهِ فَإِنْ وَافَقَ فَأَقْبَلُوهُ وَإِلَّا فَرُدُّوهُ

“Size bir hadis rivayet edildiğinde, onu kitabullah'a arz ediniz. Ona muvafakat ederse kabul ediniz, yoksa reddediniz.” hadisini delil getirerek gerekli olduğunu söylemiştir.

Bu meselenin, selef-i salihinde aslı vardır. Hz. Âişe (r.a.) “Ölü, ailesinin ağlaması sebebiyle tazip olunur.” hadisini, bu asla istinaden “Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü çekmez. İnsan için kendi çalıştığından başkası yoktur.” (Necm, 38-39) ayetlerini delil göstererek reddetmişti. Keza İsra gecesini, Peygamberimizin Cenab-ı Hakk'ı gördüğünü de “Ona gözler erişemez.” (En'âm, 103) ayetine dayanarak reddetmişti. Fakat başkalarına göre bu, ayetle çelişmeyen bir başka asla dayanmaktadır. O da âhirette Allah Teâlâ'nın görüleceğine dair, kesinlik derecesine ulaşan, Kur'an ve Sünnet'teki delillerdir. Dünyadaki ile âhiretteki görülmesi arasında fark yoktur. Hz. Ömer ile Hz. Âişe, Fâtıma bintü Kays'ın, üç talâkla boşanan kadının süknâ ve nafaka hakkı olmadığına dair rivayet ettiği hadisi kitabullah'a muhalefetinden dolayı reddetmişlerdi. Hz. Ömer dinî hükümleri böyle bir kadından almayacağını, Hz. Âişe ise onun hafızasının ve zaptının yerinde olmadığını belirtmişti.

Selefin bu karşılaştırmayı yaptığını dair başka misaller de vardır.⁴⁷ Mâlik İbn Enes (ö. 179/795) de bunu birçok meselede muteber saymıştır. Meselâ, “Köpeğin yaladığı kabın yedi kere yıkanması” hadisi hakkında: Böyle bir hadis rivayet edilmektedir ki hakikatini bilmiyorum, diyor. Sonra hadisin zayıf olduğunu söyleyerek “avladığı yenir de, nasıl olur salyası kerih görülür?” der.

Yine İmam Mâlik “Her kim oruç borcu olarak ölürse, onun yerine velisi oruç tutar.”⁴⁸ hadisini, küllî Kur'anî asla, “Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü çek-

46 İsa İbn Ebân, İmam Muhammed'in arkadaşlarından olup 20 sene kadılık yapmıştır. Haber-i vahid hakkında bir kitap te'lif etmiştir. (İbn Nedîm, Fihrist, s. 258).

47 Bu misaller için bkz. Şatıbî, *Muvâfakât*, 3/10-12.

48 Buhari, Savm, 42; Müslim, Siyam, 153. Mansûr Ali Nâsîf, *Tâcu'l-Câmî li'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl*, Kahire 1381/1961, 2/78-79'da hadisi Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud ve Nesâî'den nakleder. Şerhinde der ki: Bir kısım sahabe ve tabiûn ile Ahmed, Leys, İshak ve kadim mezhebinde Şafî buna kâildirler. İmam Malik, İmam Ebû Hanîfe ve cedid mezhebinde İmam Şafî de “Savm bedenî bir ibadet olduğundan, hayatta olsun, mematta olsun namaz gibi onda da niyabet caiz değildir. Vacip olan, ölüye vekâleten muhtaçları doyurmaktır.” derler.

mez. İnsan için kendi çalıştığından başkası yoktur.” aslına aykırı olması sebebiyle ihmal etmiştir.

Hadislerin Kur'an'a uyması konusunda İmam Ebû Hanife de (ö. 150/767) İmam Malik gibi hareket eder. Nitekim kur'a haberini, şer'î asıllara aykırı bulmasından ötürü reddetmiştir. Çünkü asıllar kat'îdir, haber-i vahid ise zannî delildir.⁴⁹ Kat'î bir delilin (Kur'an'dan bir esasın) şهادet etmediği, bununla beraber kesin bir esasa aykırı olmayan haber de genellikle makbul sayılmaz.⁵⁰

9- Hadisleri Kur'an'la Karşılaştırmada Mutedil Görüş

Çağdaş âlimlerden Subhi Salih de bu telifçi görüşü benimseyip şöyle ifade eder: “Bu durum karşısında Sünnet, bütün tafsilî delilleriyle birlikte Kur'an-ı Kerim'e yönelmiş oluyor; zira hiçbir âlim, Sünnet'in getirdiği ile amel etmenin Kur'an ile amel olduğuna itiraz etmez. Çünkü Sünnet'le amel etmenin vacip olduğunu gösteren Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an'ı Kerim daha umumî, hadis ise daha hususîdir. Küllî hükümleriyle daha umumi olanın, cüz'î hükümleriyle daha hususi olanı kapsadığında şüphe yoktur. Kur'an ile hadis arasında prensip bakımından mevcut olan birlik, - prensipler üzerinde bile olsa- hadisin yalnız başına bir hüküm getirmesine veya mevcut bir hükmü izah etmesine mâni değildir. Şurası muhakkak ki Allah Teâlâ, Allah'a ve âhiret gününe iman eden ve Zât'ını çok ananlar için Rasûlünü önder; sünnetini kılavuz ve nebevî hidayetini de güzel bir örnek yapmıştır.”⁵¹

Ona göre “Kur'an'ın her şeye şamil olduğu, her şeyi açıkladığı ve Allah Teâlâ'nın ona derç etmedik bir şey bırakmadığı meselesi ile ana prensipleri Kur'an'da mevcut olmakla beraber, onun ne ispat ne de nefyetmediği hükümlerin, Sünnet'te yer aldığı meselesini hiçbir müşkülata ve haksızlığa mahal kalmadan uzlaştırabiliriz. Bu mutedil görüş, hadise “İslâm'ın teşri asıllarından ikincisi” adını tereddütsüz vermemizi mümkün kılmaktadır.”⁵²

Öyle anlaşılıyor ki, rivayete fazla ehemmiyet verenler, birçok hadisi ihmal etmeye yol açacağı düşüncesiyle, sünnetin kitaba râci olduğu, hadislere kitaptan bir mesnet bulmanın gerektiği fikrini kabul etmemişler ve bunu bazı delillerle de desteklemeye çalışmışlardır. Bu sebeple senedi tartışmalı olan “hadislerin Kur'an'a arz edilmesini” isteyen hadisi kabul etmemişlerdir.

49 Şatibî, *Muvâfakât*, 3/13.

50 Aynı yer, s. 14.

51 Subhi Sâlih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları*, s. 239-240.

52 Aynı eser, s. 240.

Hadislere kasten ehemmiyet vermeyen ve Allah'ın kitabını heva ve heveslerine göre anlamak isteyenleri bir tarafa bırakacak olursak, bir kısım âlimler de Hz. Peygamber'e izafe edilerek sıhhatinin tespiti zor olan birçok hadisin yayıldığını görerek rivayet edilen hadislerin makbuliyetini sağlam bir esasa bağlamaya taraftar olmuş ve onların kitabullah ile karşılaştırılmasını şart koşmuşlardır.

Kullanılmasında mübalâğa edilmemek, tefrite düşmemek şartıyla bu karşılaştırma uygulaması yerinde bir tedbirdir. Sonra bu arz (karşılaştırma) işini, kötü sıfatlardan arınmış gerçek âlimlerin yapması elzemdir. Sıhhat şartlarını kendinde toplayan haber, haber-i vahid de olsa iyice ölçüp biçmeden inkâr etmede acele davranılmamalıdır. Zira âlim sahabîler bile (Hz. Âişe ve Hz. İbn Ömer gibi) bu arz işinde ihtilâfa düşerek hata edenleri olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) söylediği kesin olan sözü muteber saymak gayesiyle kitaba arz etmek doğru olmaz. Çünkü bu hadis bizatihi hüccettir. Herhâlde bundan olmalıdır ki, “Sünnetin bütünüyle Kitabın şerhi olduğunu” kabul eden İmam Şafiî, sahih hadisleri Kur'an ile karşılaştırmaya lüzum görmemiştir. Çünkü hadisin, Kitaptan bir asla dayandığı muhakkaktır. Fakat biz her zaman bu münasebeti bilemeyebiliriz. Kanaatimizce bu tartışma daha çok nazarîdir. İlke olarak Sünnet, ister Kitaba râci olsun ister olmasın, amelî bakımdan hiçbir müçtehit ve hiçbir müfessir Sünnet'ten müstağni kalamaz ve kalamamıştır. Doğrusu “Kitab'ın Sünnet'e terk ettiği bir saha, Sünnet'in de Kitab'a bıraktığı bir saha vardır.”

10- Hz. Peygamber'in Tefsirinin Kısımları

a) Kuran'ı Kur'an'la tefsiri: Birinci Misal:

“Bir kimsenin mescide devam ettiğini gördünüz mü onun imanına şahit olun. Çünkü Allah buyurmuştur ki: “Allah'ın mescitlerini ancak Allah'ı ve âhireti tasdik eden, namazı gereği gibi kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başka kimseden çekinmeyen müminler bina edip şenlendirir. İşte onlar cennete ve bütün muratlarına kavuşmayı umabilirler.” (Tevbe, 18)⁵³

İkinci Misal: Hz. Âişe “Andolsun, sizi ilk defa (doğumunuzda) yarattığımız gibi âhirette de yapayalnız, teker teker (çırılçıplak) huzurumuza geleceksiniz...” (En'âm, 94) ayetini okuyunca: Eyvah, o ne sefalet! Erkeklerle kadınlar bir arada hasroluncaklar, birbirinin edep yerlerine bakacaklar!” dedi. Rasûlüllah bunun üzerine dedi ki: “O gün bunlardan herkesin kendine yeter bir işi (derdi, belâsı) vardır.” (Abese, 37) Ne erkekler kadınlara ne de kadınlar erkeklere bakamazlar. İnsanlar birbirine baka-

53 Tirmizî, Tefsir ve İman, 8. bab; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 3/68; İbn Mâce, Mesacid, 19. bab; Darimî, Salât, 23. bab; *İtkân*, 2/195. (Ayrıca Hâkim ve İbn Hibbân'dan).

mayacak derecede meşguldürler.”⁵⁴ Burada Hz. Peygamber (s.a.s.) birinci ayetin ifade ettiği manayı başka bir ayetteki işaretten istifade ederek vuzuha kavuşturmuştur.

b) Mücmeli beyan etmesi

Birinci Misal: “... Aramızda hasta yahut başından rahatsız olan varsa ona fidye olarak oruç tutmak, sadaka vermek yahut kurban kesmek gerekir...” (Bakara, 196) ayetinin tefsiri makamında şu hadis varit olmuştur. Kâ'b İbn Ucre diyor ki: İhramda iken Rasûlüllah bana uğradı. O sırada ben de tencerenin altında ateş yakıyordum. Bitler ise yüzüme dağılacak kadar fazla idi. Rasûlüllah bana: “Başındaki bu haşerat sana eziyet vermiyor mu?” dedi. “Evet” dedim. Buyurdu ki: “Başını tıraş et, üç gün oruç tut ya (her fakire yarım sâ' olmak üzere) altı fakir doyur yahut da bir koyun boğazla.” demiştir.⁵⁵ Böylece ayetteki oruç, sadaka veya kurban fidyesinin nasıl uygulanacağını açıklamıştır.

İkinci misal: “Ey Peygamber! Eşlerinizi boşayacağınız vakit onların iddetlerini dikkate alarak boşayın!..” (Talâk, 1) Boşamanın makbul şekli bu ayetten açık olarak anlaşılmamaktadır. İbn Ömer'in (r.a.) karısını boşaması dolayısıyla varit olan hadisi şerif ayeti tefsir etmiştir: “İbn Ömer dedi ki: Karımı o hayızlı iken (bir talâkla) boşadım. (Babam) Ömer bu durumu haber vermek üzere Rasûlüllah'a gitti. Rasûlüllah ona: “Oğluna emret, karısına dönsün. Sonra temizlenip, sonra bir hayız daha görüp temizlenene kadar yanında tutsun. Sonra onunla cinsel ilişkiye girmeden isterse boşasın isterse alıkoysun. İşte Allah Teâlâ'nın dediği iddet budur.”⁵⁶

Mücmel ayetlerden ilâhi hükmü tayin etmek çok zor veya gayr-ı mümkün olduğundan sahabe bilhassa ahkâm ayetlerinin izahında Peygamberimizin açıklamalarına son derece ehemmiyet verirlerdi. Buna sadece bir misal verelim:

Abdullah İbn Ömer'e kirpinin haram olup olmadığı sorulmuştu.

“De ki: Bana vahyolunanlar içinde, bu haram dediklerinizin yemek isteyen kimsese haram kılındığını görmüyorum. Ancak leş yahut akıtılmış kan yahut pis olduğunda hiç şüphe olmayan domuz eti veya Allah yolundan çıkarak Allah'tan başkası adına kesilen hayvan olursa başka (bunlar haramdır).” (En'âm, 145) ayetini okuyarak

54 Taberî, 11/544, Ha. No. 13570 (Mahmud M. Şakir: “Bu hadis Müstedrek, 4/565'dedir. Zehebî'ye göre sahih, fakat munkatidir”). Bu hususta başka bir rivayet için bkz.: İbn Kesîr, 7/218 (Tirmizî'den “hasen ve sahîh” diyerek, Nesâî'den bu mânada); Taberî (Halebî), 17/102.

55 Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/84; Buhârî, Tefsir, 5/158; Müslim, Hac, Ha. No. 80; Ebû Dâvud, Ha. No. 1856-1858; Tirmizî, Tefsir;

56 Buhârî, Tefsir, 6/67, Talâk, 1.bab 6/163; Müslim, 18/1. bab, Ha. No. 1; Ebû Dâvud, Ha. No. 2179, 2185; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, Kâhire, 1386, 3/53.

“Ye!” dedi. Sonra birisi İbn Ömer'e: Ebû Hureyre, Rasûlüllah'ın kirpi hakkında “O habis şeylerden biridir.” dediğini rivayet ediyor.” deyince: “Peygamber böyle diyor-
sa mesele onun dediği gibidir.” dedi.⁵⁷

c) Umûmu tahsis etmesi

Hasr edilmeyen müsemmaların hepsini birden kapsayan lâfza umum lâfzı denir. Umumî lâfızlar bazen tahsis olunur. Kur'an, Kur'an ile tahsis edildiği gibi, Sünnet ile de tahsis edilebilir. Nitekim bunun aksi yani Sünnetin umumiyetinin Kur'an ile de tahsis olunduğu vakidir. Rasûlüllah'ın bütün dinî açıklamaları vahiy ve ilhama dayandığından Sünnetin Kur'an'ı tahsis etmesi caiz olur. Fakat umumun tarifi ve hükümü hakkında bazı farklı görüşler vardır.⁵⁸ Aşağıda Kur'an'ın umumunun Rasûlüllah tarafından tahsis edilmesine dair misal vereceğiz.

Ebû Hureyre dedi ki: Birisi Rasûlüllah'a şöyle bir soru sordu: “Ey Allah'ın Rasûlü, biz deniz seyahatine çıkıyor ve yanımıza az miktar su alıyoruz. Bununla abdest alsak içecek su sıkıntısı çekiyoruz. Deniz suyu ile abdest alabilir miyiz?” Rasûlüllah buyurdu ki: “Denizin suyu pak, meytesi ise helâldir.”⁵⁹ Başka bir hadiste: “Bize iki meyte ve iki kan helâl kılındı; meyteler: balık ile çekirge, kanlar ile karaciğer ve dalaktır.”⁶⁰ Birinci hadis deniz meytesinin (boğazlanmayarak ölen hayvan eti) helâl olduğunu belirtmektedir. İkinci hadis ise meytelerden balık ile çekirgenin, kanlardan ise ciğer ile dalağın helâl kılındığını ifade etmektedir. “Size meyte, kan, domuz eti... haram kılındı” (Mâide, 3) ayeti meyte ile kanı umumi olarak haram kılmaktadır. Mezkûr hadisler ise bu ayeti tahsis etmek suretiyle maksadı açıklamaktadır.

d) Mutlakı takyid etmesi

“Mutlak; bir has lâfızdır ki, delâlet ettiği efrattan lâalettâyin birini ifade eder, bu efradın hepsine şayi olursa da ihata veçhile şamil olmaz.”⁶¹ “Şümül ve ihataya, tayin ve tahsise delâlet eden bir şeyin intifasıyla cinsinde şayi olan lâfza mutlak ve böyle bir şüyûdan hariç olan lâfza mukayyet denilir.”⁶² Zahiren mutlak, umum gibi ise de, mutlakta şümüle delâlet eden kim, ne, nerede gibi umumi lâfızlar, istiğrak ifade eden muarref isimler söz konusu olmadığından mutlak olan lâfız, sadık olduğu fertlerden

57 Şatibî, 4/23.

58 Bakınız: Süyûtî, *İtkân*, 2/16-17; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-u İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul, 1967, 1/69-74.

59 Ebû Dâvud, Tahâre, 41; Tirmizî, Tahâre, 52; Nesâî, Tahâre, 46; İbn Mâce, Tahâre, 38; Dârimî, Vudû, 53; *Muvatta*, Tahâre, 13; Ahmed, 2/238.

60 ;İbn Kesîr, 2/477-478; İbn Mâce, Et'ime, 31. bab.

61 Ö. Nasuhi Bilmen, *Hukuk-u İslâmiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 1/67.

62 Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, İstanbul, 1334 H., s. 148.

muayyen olmayan bir kısmına şayi olur, yoksa umum lâfızda olduğu gibi içinden bir şey kaçırmayacak derecede bütün efradını şamil ve muhit olmaz. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'an'ı açıklama şekillerinden biri de ondaki bazı mutlak lâfızları takyid etmek suretiyle olmuştur.

“(Namazda) Fâtihatul-Kitab'ı okumayanın hiç namazı yoktur.”⁶³

Bu hadisle Hz. Peygamber: “... Artık Kur'an'dan kolay geleni okuyunuz...” (Müzzemmil, 20) ayetini takyid etmekte, kıraatin Fatiha olarak tayini bahis konusu olmaktadır. İmam Ebû Hanîfe ayetin ıtlakına ve içtihadını teyit eden bazı hadislerle dayanarak namazda kıraatin Fatiha olarak taayyün etmediğini, ancak vacip olduğunu kabul eder.

e) Müşkili tavzih etmesi

Kur'an'ın müşkilinden murat herhangi bir ayetin diğer bir ayete aykırı olduğu zannını uyandırmasıdır.⁶⁴ “Kur'an'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer Kur'an Allah'tan başkasına ait olsaydı, elbette içinde birçok tutarsızlıklar bulurlardı.” (Nisa, 82) ayetinin tasrih ettiği gibi, Kur'an'da çelişki olması mümkün değildir. Çeliştiği sanılan hususların izale edilmesi gerekir. Sahabe ve sonradan gelen bazı âlimlerin bu nevi izahları bulunduğu gibi, Hz. Peygamber'in de bazı müşkilleri tavzih ettiğini görmekteyiz.

Birinci Misal: Ebû Sümeyye diyor ki: (Meryem, 71) ayetindeki vürudun manası hakkında ihtilâfa düştük. Câbir İbn Abdullah'a rastladım, ihtilâfımızı, bir kısmımızın “Mü'min Cehennem'e girmez.”, diğer bir kısmımızın da “Herkes Cehennem'e girer.” dediğini söyledim. Elleriyle kulaklarını tutarak: “Sağır olsunlar, Rasûlüllah'tan şöyle işitmediysem: Buyurdu ki: “(Ayette geçen) vürut, duhul, yani girmek manasındadır; hiçbir muttaki veya kâfir yoktur ki Cehennem'e girmesin. Fakat mü'minlere, Hz. İbrâhim'e olduğu gibi serin ve selâmet olur; hatta ateşin (yahut Cehennem'in, dedi) onların serinliğinden dolayı hıştırtısı vardır. “Sonra Allah'ı sayıp günahlardan sakınan muttakileri kurtararak zalimleri dizüstü çökmüş vaziyette orada bırakacağız.” (Meryem, 72)⁶⁵

63 Müslim, 4 Ha. No. 34; Dârimî, Salât, 36; Tirmizî, Mevâkit, 69; Ahmed İbn Hanbel, 2/428; İbn Mâce, İkâme 11.

64 Süyûtî, *İtkân*, 2/27.

65 Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/209; Yahya İbn Sellâm, *Tefsir*, v. 24b; Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 142b-143a; İbn Kesîr, 4/476 (Ahmed İbn Hanbel'den nakl eder ve “garîbdir, *Kütüb-i Sittete* ashabından hiçbiri rivayet etmemiştir.” der. *Kenzu'l-Ummâl*, 2/4'de ayrıca Hâkim ile İbn Mâce'nin tefsirine nispet eder. *Mecmau'z-Zevaid'de* İmam Ahmed'in ricalinin sika kimseler olduğu bildirilir. (*Bulûgu'l-Emânî*, 18/209.

Buradaki müşküllük şundan ileri gelmektedir: Ayette “Sizden hiç kimse yoktur ki Cehennem'e varmasın. Bu Rabbinin katında kesinleşmiş bir hükümdür.” (Meryem, 71) buyurulmaktadır. Hâlbuki birçok ayette muttakilerin Cehennem'de yanmayacağı bildirilmektedir. Rasûlüllah bütün insanların Cehennem’e gireceğini, fakat müminler için Hz. İbrahim'e olduğu gibi, ateşin “serin ve selâmet olacağını” (Enbiya, 69) beyan etmek suretiyle bu sorunu gidermiştir.

İkinci Misal:“... Altını, gümüşü yığıp Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onları acı bir azabın beklediğini müjdele!” (Tevbe, 34) ayeti nazil olunca bu Müslümanlara ağır geldi. Çünkü bu ayetin mirasa mani olduğunu sanmışlardı. Hz. Ömer Müslümanları temsilen Hz. Peygamber'den açıklama rica etti. Rasûlüllah: “Allah zekâtı sadece mallarınızın geriye kalan kısmını temizlemek için farz kılmıştır, (ölümünüzden) sonraya bırakacağınız mallarda ise mirası farz kılmıştır.” buyurdu.⁶⁶ Böylece bu ayetin meşru yollardan kazanıp biriktirmeye mani olmadığı, ayeti kerimedeki tehdidin ancak mallarının zekâtını vermeyenler hakkında, olduğu anlaşılmıştır.

f) Müphemî beyan etmesi

Burada herhangi bir sebeple Kur'an'da kapalı ve muğlâk bırakılan, haklarında kat'î izahın ancak nakle bağlı olduğu müphem hususların Rasûlüllah tarafından açıklanmasına misal verilecektir.

Birinci Misal: Suheyb, Peygamberimizden şöyle rivayet ediyor: “Cennetlikler Cennet'e girince Yüce Allah buyurur ki: “Daha fazla bir şey ister misiniz?” (... Sonra Allah, cemalini onlara gösterir). Artık Yüce Rablerine bakmaktan daha sevimli bir nimete mazhar olamazlar.” Sonra “İyi iş, güzel amel yapanlara en güzel iyilik bir de ziyade vardır.” ayetini okudu.”⁶⁷ “İyi iş, güzel amel yapanlara en güzel iyilik, bir de ziyade vardır...” (Yûnus, 26) ayetindeki “ziyade”nin “cemal-i ilâhîye nazar” olduğu, bu hadisten anlaşılmaktadır. Bir başka hadiste ise kıyamet günü bir münadinin: “En güzel iyilik: Cennet, ziyade ise Yüce Allah'ın cemaline bakmaktır.”⁶⁸ diyeceği bildirilir. İbn Kesîr'in ifadesine göre, bu hususta başka hadisler de vardır ve Seleften Ebû Bekir Sıddîk, Huzeyfe, İbn Abbâs, Saîd İbn Museyyeb, Mücahid, Katâde, Hasan el-Basrî ve diğerleri de “ziyade”nin Allah Teâlâ'nın vech-i kerimine nazar olduğunu söylemişlerdir.

66 *Müstedrek*, 2/333. (Zehebî de sıhhatine muvafakat eder.)

67 Müslim, 1 Ha. No. 297, 298; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 42a; Tirmizî, Tefsir; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/175; İbn Mâce, Ha. No.187; Taberî, 15/67.

68 İbn Kesîr, 3/498. (İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'den.)

g) Neshi beyan etmesi

İstilah olarak nesh, “Bir nassın hükmünü artık onunla amel etmek caiz olmayacak tarzda daha sonraki bir nassın ilga etmesidir.”⁶⁹ Neshin selef arasında kullanılışı daha geniş bir sahayı içine alır. Onlar hükmün kaldırılmasına nesh dedikleri gibi, tahsis ve takyit suretiyle umumun, mutlakın vs. delâletlerinin kaldırılması için de nesh kelimesini kullanıyorlardı. Hatta şart, istisna ve sıfat için dahi bu kelimeyi kullanıyorlardı. Zira bunlar da zahirin delâletini kaldırmayı ve maksadın açıklanmasını içerir.⁷⁰

Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerden herhangi birinin hükmünün mensuh olduğuna dair Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından söylendiği rivayet olunan bir habere rastlamadık. Hatta selefın kullandığı geniş manada dahi bu kelimenin Hz. Peygamber'den nakledildiğini görmedik. Usûl kitaplarında sünnetin işlevlerinden ve Kur'an'ı açıklama şekillerinden birinin nâsîh ve mensûhu beyan etmek olduğu belirtilir. Şu hâlde sünnetin neshi beyan etmesi, neshe delâlet etmek suretiyle olmalıdır. Kur'an'ın nüzûlünü müşahede eden sahabîler aynı mevzua dair olan ayetlerden önce ve sonra inen ayetleri bildikleri için Rasûlüllah'ın tasrihine lüzum kalmadan her iki manasına göre neshi biliyorlardı. Nitekim ayetlerin nüzûl sebeplerine de bu şekilde vakıf oluyorlardı. Binaenaleyh nüzûl sebeplerini öğrenmekte olduğu gibi, nâsîh ve mensûhu öğrenmek için de başlıca kaynak sahabenin beyanından ibarettir. Fakat Rasûlüllah'ın bazı hadisleri mensûh ayetlere delâlet etmektedir. Buna dair misallere ise az rastlanmaktadır.

“Sizden öleceğini hisseden herhangi biriniz geriye mal bırakacaksa; Annesi, babası ve akrabaları için münasip bir tarzda vasiyet etmesi size farz kılındı.” (Bakara, 180) ayeti tercih edilen görüşe göre, Nisa suresinin 11 ve 12. ayetlerindeki miras hükümleriyle nesh edilmiştir. Zikredeceğimiz şu hadis de bu neshi beyan ve tekit etmektedir.

Ebû Ümame diyor ki: “Veda haccı sırasındaki hutbesinde Rasûlüllah'ın şöyle dediğini duydum: “Allah her hak sahibine hakkını verdi, artık varis için vasiyyet yoktur.”⁷¹

“Valideyn ile varis olan akrabaya vasiyyetin vücubunun nesh edilmiş olduğu icma ile sabittir; hatta mezkûr hadise göre bu vasiyyet nehyedilmiştir. Miras ayeti, ashab-ı feraiz ve asabeler için müstakil bir hüküm ve Allah indinde yapılması gerekli bir farzdır. Bu hükümle vasiyyet ayetinin hükmü tamamen kaldırılmış olur. Ancak

69 Krş. Süyûtî, *İtkân*, 2/21.

70 *Mehâsinu't-Te'vîl*, 1/32-33.

71 Ebu Davud, Vesaya, 6; Tirmizi, Vesaya, 5; Nesai, Vesaya, 5.

mirasa müstahak olmayan akrabalar kalır ki, bu ayetin şümulüne girmesi sebebiyle ve ayete uyum sağlamak için onlara malın üçte bir kısmından vasiyyet etmek müstehap olur.”⁷²

h) Amelî olarak tefsir etmesi

Hız. Peygamber birçok ayette emrolunan hususları bizzat tatbik ederek göstermiş, böylece o ayetlerden ilâhî maksadın ne olduğunu iyice açıklamıştır.

Selman el-Farisi'den rivayete göre demiştir ki: Bir adam Rasûlüllah'a gelip “Es-selâmu aleyke (sana selâm olsun) dedi. O da ve aleyke ve rahmetullah (selâm ve Allah'ın rahmeti sana da olsun) diye karşılık verdi. Sonra bir başkası geldi, “Es-selâmu aleyke ve rahmetullah (selâm ve Allah'ın rahmeti sana olsun).” dedi. Rasûlüllah: Ve aleyke ve berekâtullah (bunların, aynı, ayrıca Allah'ın bereketi sana da olsun) dedi. Sonra bir başkası gelip “Es-selâmu aleyke ve rahmetullahi ve berekâtuhu (selâm, Allah'ın rahmeti ve bereketi sana olsun).” dedi. Rasûlüllah: “Ve aleyke (bunların aynı, aynı sana da olsun).” dedi. Bunun üzerine o adam: “Yâ Rasûlallah, annem babam sana feda olsun, sana falan ve falan adam gelip selâm verdiler, sen de onlara, bana verdiğin karşılıklardan daha fazlasıyla mukabele ettin.” dedi. Rasûlüllah da cevaben: “Sen bize artık söylenecek bir şey bırakmadın ki! Allah Teâlâ, “Bir selâm ile selâmlandığınız zaman, siz de ondan daha güzeliyle selâm verin yahut verilen selâmı aynıyla karşılayın...” buyuruyor; biz de sana aynıyla mukabele ettik.”⁷³ Rasûlüllah (s.a.s.) böylece; “Şayet size selâm verilirse, siz de ondan daha güzel bir tarzda selâmı alın, en azından verilen selâmın misli ile karşılık verin!...” (Nisa, 86) ayetini amelî olarak göstermiş olmaktadır.

1) Maksûdu tayin etmesi

Rasûlüllah'ın (s.a.s.) Kur'an'ı açıklama tarzlarından biri de herhangi bir ayetin genel olarak neye delâlet ettiğini bildirip, ondan maksudun ne olduğunu tayin etmek şeklindedir. Bu kabil açıklamalarda pek tabiidir ki, bazen tam lûgavî delâlet bulunmaz. Bu nev'in misalleri de çokça bulunur.

Birinci misal: “Allah bir kulunu sevdiği zaman Cebrail'e der ki: “Ben filânı sevdim sen de sev!” Cebrail de göktekilere aynı şekilde nida eder. Sonra onun için yer yüzünde de bir sevgi yerleşmiş olur. İşte Aziz ve Celil olan Allah'ın “İman edip,

72 İbn Kesir, 1/372-373

73 Taberî, 8/589; İbn Kesîr, 2/350-351 (İbn Ebî Hâtim, İbn Merdeveyh, Abdullah İbn Ahmed İbn Hanbel'den); *Dürü'l-Mensur*, 2/188. (Ayrıca İbnü'l-Münzir ve Taberânî'den).

makbul ve güzel işler yapanları Rahman, (hem Allah hem de mahluklar nezdinde) sevimli kılacaktır.” (Meryem, 96) ayeti bunu ifade eder.”⁷⁴

İkinci misal: İbn Ömer, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediğini rivayet etmektedir: “Sizden önceki ümmetlerin ömür müddetleri ile sizin ömür müddetinizin durumu ikindi namazı ile akşam namazı arasındaki müddet gibidir. Sizinle Yahudi ve Hıristiyanların durumu da şuna benzer: Bir zat birtakım işçiler tuttu ve onlara dedi ki: “Kim benim işimde günün yarısına kadar bir kırata çalışmak ister?” Yahudiler kabul edip çalıştılar. Sonra o zat dedi ki: “Kim benim işimde günün ortasından ikindiye kadar çalışmak ister?” Hıristiyanlar kabul edip çalıştılar. İşte şimdi de siz ikindiden akşama kadar iki kırata çalışıyorsunuz. (Durum böyle olunca) onlar (itiraz edip) dediler ki: “Niçin biz daha çok çalıştığımız hâlde daha az ücret alıyoruz?” O zat cevaben dedi ki:

- “Size zulmedip hakkınızdan noksan verdim mi?” Onlar:
- “Hayır, (noksan vermedin).” deyince o zat:
- “İşte bu benim lütfumdur ki dilediğime veririm.” dedi.⁷⁵ Hz. Peygamber bu temsille şu ayeti açıklamaktadır:

“Ehl-i Kitap şunu bilsinler ki: Allah'ın lütfundan malik oldukları hiçbir şey, hiçbir kısım mevcut değildir. Bütün lütuf ve inayet Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.” (Hadîd, 29)

11- Hz. Peygamber'in Tefsirinin Vesileleri

Daha önce değışik yerlerde işaret edildiği gibi, Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur'an'dan ashabına açıklamış olduğu hususları, programla ders veren bir öğretmen gibi takrir etmiyordu. Birtakım vesilelerle, bazı ayetleri açıklardı. Kendisine vahyolunan ayetleri insanlara tebliğ eder, amelî hüküm ihtiva eden ayetlerden mücmel olan birçoğunu açıklar, ne şekilde amel edileceğini yetecek kadar açıklardı. Onlara daha fazla ayrıntı ilâve edilmesi, bilâhare kendilerinin tatbiki veya Müslümanların uygulamalarını değerlendirmesi şeklinde zamanla oluyordu. O bazen herhangi bir ayeti okurken kendiliğinden açıklıyor, bazen Müslümanların veya gayr-i müslimlerin suallerine muhatap olması üzerine yahut makam ve siyak münasebetiyle açıklıyordu. Bazen bir hadisinin sonunda hadisin tefsirini içeren ayeti okumak suretiyle Kur'an'ın manalarını

74 Tirmizî, Tefsir; İbn Kesîr, 4/491 (İbn Ebî Hâtim'den nakl, ayrıca Müslim ve Tirmizî'ye nispet eder), s. 490'da ise Ahmed, Buhârî ve Müslim'den nakleder, bu rivayette sonunda ayet zikredilmez.

75 Buhârî, 66, 5/107; Tirmizî, Emsâl, 7. bab; Taberî (Halebî), 27/244; İbn Kesîr 6/571.

nı öğretiyordu. Müteakip sahifelerde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tefsirine vesile teşkil eden bu durumlara birkaç misal vereceğiz.

a) Hz. Peygamber'in ayeti okuyarak kendiliğinden tefsir etmesi

Ayetin nazil olmasının akabinde hutbe irad ederken yahut başka bir vesile ile Peygamberimiz (s.a.s.) ayeti okurken herhangi bir suale muhatap olmaksızın bazen tefsir edeceğini tasrih ederek bazen etmeyerek bazı ayetlerin manasını bildirirdi.

Tefsir edeceğini tasrih etmesi: Hz. Ali (r.a.) dedi ki: Size en büyük müjde ihtiva eden ayeti bildireyim mi? O ayet şudur: “Başınıza gelen her musibet kendi yaptıklarınız sebebiyledir. Allah günahların birçoğunu da bağışlıyor.” (Şûrâ, 30). Rasûlullah bu ayeti okuyup bana dedi ki: “Ey Ali! Bu ayeti sana tefsir edeceğim: Size dünyada gelen her türlü hastalık, ceza, belâ yaptıklarınız sebebiyledir. Allah Teâlâ, âhirette onları ayrıca tekrar cezalandırmayacak bir kerem sahibidir. Dünyada affedip de ceza vermediği duruma gelince, Allah Teâlâ affından sonra cezalandırmaya dönmeyecek olan bir hilim sahibidir.”⁷⁶

b) Herhangi bir vesile ile Kur'an okurken tefsiri

Birinci misal: Suheyb (r.a.) dedi ki: “Rasûlullah (s.a.s.) “İyi işler yapanlara en güzel bir mükâfat ile bir de ziyade vardır.” (Yûnus, 26) ayetini okuyup dedi ki: “Cennetlikler Cennet'e, Cehennemlikler de Cehennem'e girince bir münadi şöyle seslenir: Ey Cennet ehli, Allah Teâlâ'nın size karşı bir vaadi vardır ki onu gerçekleştirmek istemektedir. Onlar: Allah bizim mizanımızı ağır kılmadı mı, yüzümüzü ak çıkarmadı mı ve Cennet'e girdirip Cehennem'den kurtarmadı mı? Daha başka ne vaadi olabilir ki?” derler. Rasûlullah devamla: Bunun üzerine Allah hicabı açar, onlar da O'na bakarlar. Allah'a yemin ederim ki onlara bu temaşadan daha sevimli gelen hiç bir şey olmayacaktır.”⁷⁷

İkinci misal: Berâ İbn Âzib'den (r.a.): Hz. Peygamber (s.a.s.) “Allah, iman edenlere dünya hayatında da âhirette de o sabit sözde daima sebat ihsan eder.” (İbrâhim, 27) ayeti hakkında: “Bu ayet kabir azabı hakkında nâzil olmuştur. Kabirde ölüye: Rabbin kimdir? diye sorulur. O da: Rabbin Allah ve Peygamberim Muhammed'dir. İşte bu, Azîz ve Celîl olan Allah'ın “Allah iman edenlere dünya hayatında da âhîret-

76 Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/266; Taberî (Halebî), 25. 32; İbn Kesîr, 6/205 (İbn Ebî Hatim'den); Süyûtî, *Dürri'l-Mensur*, 6/9.

77 İbn Mâce, Ha. No.187. Taberî, 15/67, Ha. No. 17626; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/175; Müslim, 1/297 (Ahmed İbn Hanbel ile Müslim rivayetinde ayet nihayettedir); Tirmizî, Tefsir.

te de o sabit sözde daima sebat ihsan eder.” ayetindeki “sabit söz”ün delâlet ettiği sözdür.” buyurdu.⁷⁸

c) Ayetin nüzûlünü müteakip tefsir etmesi

İmran İbn Husayn diyor ki: “Rasûlüllah bir gazvede bulunuyordu. Yolda ilerlerken onun ashâbı birbirlerinden uzaklaşmışlardı. Birden Rasûlüllah şu ayeti yüksek sesle okudu. “Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının, zira kıyamet zelzelesi pek müthiş bir şeydir.” (Hac, 1) Ashab derhal bineklerini süratlendirerek Hz. Peygamber'in etrafında toplanınca: “Bugünün hangi gün olduğunu biliyor musunuz?” dedi. “Allah ve Rasûlü pekiyi bilir.” dediler. Bugün, Allah'ın Hz. Âdem'i çağıracağı gündür. Ona “Ey Âdem, ateşe girecekleri gönder!” der. O: “Ateşe girecekler ne kaddardır?” der. Allah: “Her bin kişiden dokuz yüz doksan dokuzu Cehennem'de, biri Cennet'tedir.” Bunun üzerine ashâbı derin bir sükûta gömülüp çok üzüldüler. Rasûlüllah bu durumlarını görünce onları müjdelemek üzere şöyle buyurdu: “Sizden bir kişiye mukabil Ye'cûc ve Me'cûc'den bin kişi Cehennem'e gönderilecektir.”

Tebûk Gazvesi'nden dönerken nâzil olan bu ayeti Peygamberimiz ashâbını toplayarak izah etmiştir. Ayette zikri geçen günün hangi gün olduğunu bildirmiştir.

d) Hutbe verirken açıklaması

Ebû Said el-Hudrî anlatıyor: “Rasûlüllah bir gün hutbe irad edip “Kim Rabbine suçlu olarak gelirse onun için Cehennem vardır, orada ne ölür ne de yaşar.” (Tâhâ, 74) ayetine gelince buyurdu ki: “Cehennem'de temelli kalacak olanlar vardır, ne ölürler ne de yaşarlar. Ama orada devamlı kalmayacak olanlara gelince ateş onlara bir miktar dokunur, sonra şefaathiler şefaathiler ederler. Müteakiben onlar bölük bölük alınıp “hayat” veya “hayavan” nehri denilen bir ırmağa atılıp oradan sel uğrağında kalan otlar gibi süratle biterler.”⁷⁹

e) Hz. Peygamber'in ayet hakkında sual açtıktan sonra açıklaması

Bu, Rasûlüllah'ın (s.a.s.) herhangi bir ayeti okuyarak “manası nedir bilir misiniz?”, “Bu ayetin ne hakkında indiğini bilir misiniz?” gibi muhataplarının dikkatini çekecek bir soru sorması suretiyle olur. Suale bazen ayette geçen bir kelime ile ilgili olur. Bazı hâllerde de “Niçin güldüğümü biliyor musunuz?” gibi, ayetle ilgili olma-

78 Müslim, 51, Ha. No. 73; Tirmizî, Tefsir; Nesâî, 4/101; İbn Mâce, Ha. No. 4269; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 47b.

79 İbn Kesîr, 4/527 (İbn Ebî Hâtim'den, ayrıca ayet zikri geçmeksizin Ahmed İbn Hanbel ve Müslim'den.)

dığı hâlde verdiği cevap bir ayetin tefsiri olur. Maksat etrafındakilerin zihinlerini yeni bir şey öğrenmeye hazırlamaktır, yoksa onlardan istizahta bulunmak veya bilip bilmediklerini anlamak değildir. Zaten ashap bildikleri bir şey olsa bile Rasûlüllah'a karşı söylemelerine edepleri müsait değildi. Onun için cevap hemen hemen her zaman “Allah ve Rasûlü çok iyi bilir.” şeklinde olurdu.

Rasûlüllah bir defasında: “O gün (yer) bütün haberlerini anlatacaktır.” (Zilzal, 4) ayetini okuyarak, “Onun haberleri nedir, bilir misiniz?” dedi. “Allah ve Rasûlü pekiyi bilir.” dediler. Buyurdu: “Onun haberleri sırtında taşıdığı her erkek ve kadın hakkında, “falan gün, falan şeyi yaptı” diyerek şahitlik etmesidir.”⁸⁰

f) Mücmel ayet hakkındaki suale cevap vermesi

Mücmel delâleti açık olmayan, maksadın kat'î olarak anlaşılması için beyan edilmesi gereken söze denir. Kelimenin lügatte müşterek olması, zamir merciinin ihtilâflı olması, atıf veya istinaf ihtimali, lâfzın garabeti mücmellik sebepleri arasındadır.⁸¹ Haccın farziyyetine dair ayette “... Ona bir yol bulabilenlerin (gücü yetenlerin) beyti haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde hakkıdır...” (Âl-i İmrân, 97) buyurulmaktadır. Bir adam buradaki “yol”un manasını sorunca, Rasûlüllah (s.a.s.) “azık ile binek” olduğunu bildirmiştir.⁸²

g) Lûgavî soruları cevaplaması

Bazı Müslümanlara garip gelen kelimelerin Rasûlüllah'a sorulduğuna da rastlamaktayız.

Birinci misal: Hz. Âişe'nin sorusu üzerine Hz. Peygamber Hac, 78. ayetindeki “harec” kelimesini “darlık” olarak tefsir etmiştir.⁸³

h) Ayetten maksudun tayin edilmesi için sorulan sualleri cevaplaması

Ubade İbn Samit'ten rivayete göre o, Hz. Peygamber'e şöyle bir soru sormuştu: “Ya Rasûlallah, Allah Teâlâ'nın “Dünya hayatında da âhirette de onlara müjde vardır.” (Yûnus, 64) buyruğu hakkında ne dersiniz (bu müjde nedir)? Rasûlüllah buyur-

80 Tirmizî, Tefsir; *Tefsiru'n-Nesâi*, v. 118a; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/234; Hâkim, *Müstedrek*, 2/532; İbn Kesîr, 7, 349; Süyûtî, *Dürri'l-Mensur*, 6/380.

81 Süyûtî, *İtkân*, 2/18-19.

82 Süfyân Sevrî, *Tefsir*, s. 37; Tirmizî, Tefsir; Taberî, 7/39; İbn Mâce, Ha. No. 2496, 2897 (İbn Abbas'tan); İbn Ebî Hâtim, v. 48a; İbnü'l-Münzir, v. 48b. (Hasanu'l-Basrî'den mürsel olarak); *Tefsiru Abdurrezzak*, v. 6a (Katâde'den mürsel olarak); Ali Müttakî, *Kenzu'l-Ummâl*, 2/2 (İmam Şafî ile Tirmizî ve Beyhakî'den (Hz. Âişe'den). Süyûtî, *Dürri'l-Mensur*, 2/56.

83 Hâkim, *Müstedrek*, 2/391. (Zehebî de sahih olduğunu onaylar.)

du ki: “Ümmetîmden hiç kimsenin senden önce sormadığı -yahut senden önce hiç kimsenin sormadığı- bir şey sordun. Ayetteki buşrâ (müjde), salih kişînin (bir lâfza göre: Müslüman kişînin) gördüğü veya ona gösterilen sadık rüyadır.”⁸⁴

Bazı hâllerde ayette varit olan kelîmenin manası maruf olur, fakat maksudu anlaşılmaz ve dil bilgisini artırmak için değil de maksudu anlamak gayesiyle Hz. Peygamber'e (s.a.s.) soru sorulur. Bu hadîste, Rasûlüllah, Allah'ın velî kullarına dünyada ihsan edeceği müjdenin salih ve sadık rüya olduğunu tayin etmiştir.

1) Ehl-i Kitab'ın sorularına karşı verdiği cevaplar

Muğîre İbn Şu'be dedi ki: Hz. Peygamber bazı ihtiyaçları için beni Necrân ahali-sine gönderdi. Onlar bana “Senin inandığın Peygamber, Mûsa'nın kardeşi olan Hârûn'un, Meryem'in kardeşi olduğunu iddia etmiyor mu? Hâlbuki Mûsa, İsa'dan şu kadar sene önce yaşamıştır.” (Müslim rivayetinden) dediler. Buna karşı nasıl cevap vereceğimi bilemedim. “Avdet ettiğimde meseleyi Rasûlüllah'a anlattım.” Buyurdu ki: “Hz. Meryem zamanındaki insanlar, kendilerinden önce geçen peygamberlerinin ve iyi kimselerin isimlerini çocuklarına isim yaparlardı.”⁸⁵

Necrân Hıristiyanları “Ey Harun'un kız kardeşi! Senin baban kötü bir adam değildi. Annen de iffetsiz bir kadın değildi.” (Meryem, 28) ayetini kastediyorlardı. Kâb'ul-Ahbâr da tarihî bilgisine güvenerek, ayetteki Harun'un, Hz. Mûsa'nın kardeşi olmadığını söylemişti.⁸⁶ Hz. Peygamber (s.a.s.) bu ayetteki kardeşten maksadın aynı ana veya babadan dünyaya gelen çocuklar olmadığını, buradaki Harun'un, Mûsa'nın kardeşi değil de onun adının verilmiş olduğu başka bir Harun olduğunu bildirmiştir.⁸⁷ Yahut Mûsa'nın kardeşi olan Harun'un soyundan olduğu için, bu akrabalığa işaret edilmiştir. Nasıl ki Temim kabilesinden olana “Yâ ehâ Temim!” (Ey Temim'in kardeşi!), Mudar kabilesinden olana “Yâ ehâ Mudar!” denilir. Ali İbn Ebî Talha ile Süddî bu ihtimale işaret etmişlerdir. Meryem'in kavmi içinde Harun isimli salih bir adamı zahitlik ve ibadette numune almış olması sebebiyle o adama nispet edildiği ihtimali üzerinde de durulmuştur.⁸⁸ Mezkûr hadîs bu tefsirlere kapı açmış ve Hıristiyanların inkâr mahiyetini taşıyan bu sualleri vesilesiyle ayeti açıklamıştır.

84 Ubâde hadîsi: Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/175-176; Tirmizî, 35/3. bab, Ha. No. 2273; İbn Mâce, Ha. No. 3898; Hâkim, *Müstedrek*, 4/391. (İbn Hacer'e göre munkatı'dır.)

85 Taberî, (Halebî), 16/78; Müslim, Edeb, Ha. No. 9; Tirmizî, Tefsir; *Tefsiru'n-Nesâf*, v. 58b; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/207-208.

86 İbn Kesîr, 4/453.

87 *Bülûgu'l-Emânî*, 18/207-208, not: 3.

88 İbn Kesîr, Meryem, 28 tefsirine bakınız.

Sonuç

Beşeriyet için hidayet kaynağı olan ilâhî kitabı insanlara elleriyle tutacakları kâğıtlar hâlinde gökten indirmeyip vahiy yolu ile göndermeyi dileyen hikmet, vahye mazhar olan zata onu sadece tebliğ değil, aynı zamanda tebyîn etme vazifesini de vermiştir. Açıklama ihtiyacı en azından eğitim ve öğretim hayatının kitaplar kadar öğreticilere de olan ihtiyacı derecesindedir. Öğretmensiz eğitim ve öğretim düşünülemez.

Her bakımdan seviyeleri ne olursa olsun, Kur'an'ın ilk muhataplarının ileri gelenleri bile Kur'an'la amel etmek ve onu iyice anlamak hususunda Hz. Peygamber'in tefsirlerine ihtiyaç duyuyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s.) çeşitli seviye farklılıkları gösteren muhataplarına Kur'an'ı açıklama durumunda idi. Açıklaması bizzat veya bilvasıta olurdu. Onun öğretmesi programlı bir takrir tarzında değildi. Açıklanmaya katî olarak muhtaç olan bilhassa amelî ahkâma dair ayetleri, sözleri ve fiilleriyle kendiliğinden beyan ettiği gibi; sorulma, Müslümanların anlayış ve davranışlarını değerlendirme, herhangi bir vesile ile ayeti okuma vb. neticesinde de açıklardı.

Hz. Peygamber'in açıklaması umumu tahsis, mücmeli beyan, müphemî tayin, müşkili tavzih etmek, kelimelerin lûgavî delâletlerinin genişliğini göstermek suretiyle İslâmî manalarını bildirmek, maksudun tayini için bazı lûgavî izahlarda bulunmak, ayet metnine kısa açıklayıcı ilâveler yapmak vb. şekillerde olurdu. İnsanları irşat, terğîp ve terhîp gayesiyle ahlâkî, gaybî ve uhrevî hayata ait birçok ayetleri de bazı yönleri ile tefsir etmiştir. Temsil yolunu kullanarak ve Kur'an'da mücmel bırakılmış bazı kıssalar hakkında tafsilât vererek açıkladığına da rastlanır. Miktar olarak Rasûlullah'ın tefsirlerinin hiç denecek kadar az değil, azımsanmayacak kadar çok olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bununla beraber Kur'an'ın hemen hemen tamamını tefsir ettiği iddiasını kabule yanaşmıyoruz.

Her nevi tezahüründe Rasûlullah'ın tefsirinin gayesi sadece ayetlerin maksadının anlaşılmasıdır. Nitekim sahabenin de Kur'an'ı okumak ve anlatmaktan gayesi onun tatbik edilmesidir. Amelî bir hüküm ifade etmeyen hususlarda onlar kendilerini zorlamadan ve lüzumsuz derinleşmeden uzak duruyor, genellikle ayetin bağlamından anladıkları icmali mana ile yetiniyorlardı. Bundan dolayı daha sonraki şartların ortaya çıkardığı, Kur'an'la ilgili kesif ilmî faaliyetin benzerini yahut Kur'an-ı Kerim'i; usul-i fıkıh, kelâm, usul-i tefsir, hadis, tasavvuf, belagat, sarf, nahiv ilimlerinin ıstılahları ile açıklamayı, Hz. Peygamber'in, hatta sahabenin tefsirinde aramak boşunadır. Ve unutulmamalıdır ki, o zamana ait tefsir hususiyetlerini bazen sonraki terimlerle ifade etmemiz bizim anlayışımıza göre açıklamak içindir.

Hız. Peygamber'in beyanlarının kaynağı, nazarî olarak bazı farklı görüşlerle izah edilmiş ise de, netice itibariyle Ehl-i Sünnet tarafından kendisine nispeti sahih olan beyanların mutlaka nazar-ı itibara alınması gereken bağlayıcı vasfı haiz olduğu kabul edilmiştir. Kur'an'ı tefsir eden her şahsın bunları bilmesi şart koşulmuştur. Çünkü Hz. Peygamber'in hadislerine başvurulmadan Kur'an'ı, Allah'ın maksadına uygun bir tarzda anlamamanın imkânsız olduğu şüpheye yer kalmayacak şekilde sabittir. Fakat yine sabittir ki bütün varlığı kuşatan muhit bir ilimden gelen Allah kelâmı, kıyamete kadar gelecek bütün insanlığın irşadına ve manevi ihtiyacına fazlasıyla kâfi gelecek mucizevî bir zenginliğe ve muhteva zenginliğine sahiptir.

Allah'ın tekvin sıfatından gelen kâinatın devamlı yenilenme içindeki akışını birtakım değişmez esaslar ayakta tuttuğu gibi, O'nun kelâm sıfatından gelen tenzilin azımsanmayacak kadar bir kısmı Hz. Peygamber tarafından kat'î olarak açıklanmış; bununla beraber değişen asırlara, istidatlara, himmetlere ve Kuran'a teveccühe onda yeni yeni vecihler bulma hakkı tanınmıştır. Bu, Peygamberimiz (s.a.s.) tarafından da ifade olunmuştur: "Âlimler Kur'an'a doymaz, çok tekrarlanmakla eskimez, bedî' maları tükenmez."

Bibliyografya

Ahmed İbn Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî, ö. (241/855) , *Müsned*, Kahire, Halebî 1313.

Bennâ, Ahmed Abdurrahman, *el-Fethu'r-Rabbânî li Tertibi Müsnedi Ahmed İbn Hanbel* (Fethu'r-Rabbânî), Mısır, 1372.

Bilmen, Ömer Nasûhî, *Hukuki İslâmiyye ve İstilâhatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, 1967.

Buhârî, Muhammed İbn İsmâîl (ö. 256/870), *el-Câmiu's-Sahîh (Buhârî)*, İstanbul, 1315.

Bülûğu'l-Emânî min Esrâri'l-Fethi'r-Rabbânî (el-Fethu'r-Rabbânî ile bir arada), Bkz. Ahmed Abdurrahman Bennâ.

Ebû Dâvud, Süleyman İbn Eş'as Sicistânî (ö. 275/88), *Sünenu Ebî Dâvud*, Kâhire, 1369/1950.

Hâkim, Ebû Abdurrahman Abdullah Neysâbûrî (ö. 405/1014-15), *Müstedrek*

alâ's-Sahîheyn, Haydarâbâd, 1342). (Zehebî'nin *Telhîsu'l-Müstedrek* adlı eseri ile bir arada).

İbn Abdilberr en-Nemerî, Ebû Amr Yûsuf (ö. 463/1070-71), *Camîu Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, Nşr. Abdurrahman Muhammed Usmân, el-Medîne_tu'l-Munevvere, 1388/1968.

İbn Huzeyme, Muhammed İbn İshak İbn Huzeyme en-Neysâbûrî (ö. 311/923), *Sahîh*, tahkik: Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrut, el-Mektebu'l-İslamî, 1412/1992.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmail (ö. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm* (İbn Kesîr), Beyrut, 1385/1966.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed İbn Müslim (ö. 276/889), *Te'vîlu Muhteli fi'l-Hadîs*, Nşr. Muhammed Zuhri en-Neccâr, Kâhire 1966/1386.

İbn Mâce, Muhammed İbn Yezîd el-Kazvînî (ö. 273/886), *Sünenu'l-Mustafâ*, Mısır, 1372/1952.

İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed İbn İshak (ö. 385/995), *Kitâbu'l-Fihrist*, Nşr. Rızâ Teceddud, Tahran 1391 H. 1350 HŞ./1971.

İbn Teymiyye, Takiyyuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed (ö. 728/1328), *Mukaddime fi Usûli't-Tefsîr*, Dimaşk 1936/1355.

Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn (1332/1914), *Tefsîru'l-Kâsımî (el-Musammâ: Mehâsinu't-Te'vîl)*, Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kâhire 1376/1957.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Ahmed (ö. 671/1273), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru's-Şa'b, Mısır tarihsiz.

Mukaddemetân fi Ulûmi'l-Kur'an ve humâ Mukeddemetu Kitâbi'l-Mebânî ve Mukaddemetu İbn Atiyye (Mukaddemetân), Mısır, 1954. (A. Jeffery tarafından neşredilmiştir).

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed İbn Ali İbn Şuayb (ö. 303/915), *Sünenu'n-Nesâî*, Mısır, 1348/1930. (Suyûtî'nin şerhi ve Sindî'nin Haşiyesi ile bir arada.)

---, *Tefsîru'n-Nesâî* (Yazma), İstanbul Üniversitesi Ktp. Arapça yazmalar kısmı, No. 3257.

Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, Trc. M. Yaşar Kandemir, Ankara 1971.

Süfyan es-Sevrî (ö. 161/777), *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Kerim*, Nşr. İmtiyaz Ali Arşî, Rampur 1385/1965.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman (ö. 911/1505), *Dürri'l-Mensûr fi't-Tefsîri bil-Me'sûr*, Mısır 1314.

---, *İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Mısır, 1370/1951.

---, *Lubâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nuzûl*, Dimaşk, 1379.

Şafîî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn İdrîs (ö. 204/819-20), *el-Ümm*, tahkik: Dr. Rif'at Fevzi, Beyrut Daru'-Vefa, 1426/2005,

---, *Risâle*, Nşr. Muhammed Seyyid Keylânî, Mısır 1388/1969.

Şâtıbî, Ebû İshak İbrâhim İbn Mûsa (ö. 790/1388), *Muvâfakât fi Usûli'l-Ahkâm*, Nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Kâhire 1969-1970.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr (ö. 310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'an* (Taberî), Nşr. Ahmed Muhammed Şâkir (A.M. Şakir) ve Mahmûd Muhammed Şâkir (M.M. Şakir, C. 1-16, Mısır, 1374/1955.

Aynı eser Kâhire, Matbaatu'l-Halebî, 2. basım, 1373/1954. (Bu neşirden yapılan nakillere (Halebî) şeklinde kayıt konmuştur).

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed İbn Muhammed (321/933), *Şerhu Meânî'l-Âsâr*, Kâhire, 1386.

Yahya İbn Sellâm İbn Salebe et-Teymî (ö. 200/815), *Tefsîru Yahya İbn Sellâm* (Yazma), Tunus Abdeliyye Ktp. No. 134'te kayıtlı bulunan bu tefsirin fotokopisini Muhterem Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu Bey lütfetmiştir.)

Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1935-1939.

Zehebî, Muhammed Huseyn, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, , Kâhire, 1381/1961.

Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed İbn Abdillâh (ö. 794/1392), *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, Mısır, 1376/1957, (Burhân).